

ברגן-בלזן בישראל
IRGUN SHERIT HAPLETA

ארגון שארית הפליטה
BERGEN-BELSEN ISRAEL

הקול שלנו

אונדזער שטימע

Our Voice

שרגא מילשטיין ואריאל יהלומי
צופים לשנה החדשה

Bulletin No. 14
December 2017

גיליון מס' 14
חנוכה תשע"ח דצמבר 2017

דבר המערכת

חברות וחברים יקרים,

גיליון 14 של "הקול שלנו" יוצא לאור לקראת חג החנוכה - חג האורים. תמצאו בעיתון דיווחים וצילומים על האירועים המרגשים שהיו לנו בשנה החולפת. חגיגות יום השחרור באפריל 2017 בארץ ובברגן-בלזן, צפייה משותפת בהצגות של תיאטרון היידישפיל, הרמת כוסית לכבוד השנה החדשה תשע"ח ואסיפה כללית שנתיית של העמותה. אורחת הכבוד באירוע זה הייתה גבי קולט אביטל, יו"ר מרכז הארגונים של ניצולי השואה - ארגון שהצטרפנו אליו כחברים לאחרונה.

כידוע לכם, אנו נמצאים בקשר אמיץ ושוטף עם הקרן לאתרי ההנצחה במדינת נידרזאקסן, גרמניה. בהתאם לכך, אנו מושפעים גם מתוצאות הבחירות האחרונות בגרמניה בכלל ובנידרזאקסן בפרט. עליית מפלגת הימין הקיצוני AfD שעברה את אחוז החסימה וגרפה 6.2% מהקולות בבחירות בנידרזאקסן גרמה לכך, שעתה יישב כמועצה לאתרי הנצחה שם, נציג מפלגה, שמבקשת שגרמניה תפסיק להתנצל ותתנער מאשמתה למה שקרה במלחמת העולם השנייה, כולל שואת היהודים, ושחלק מחבריה הם ניאואנצים מוצהרים. כמוכן שהדעת אינה סובלת מצב אבסורדי כזה, ולכן הארגון שלנו החליט לגלות יוזמה ולצאת במחאה בשם ניצולי מחנה ברגן-בלזן וחברי הארגון לדורותיהם. גייסנו למטרה זו גם את מרכז הארגונים של ניצולי השואה, ומכתבי מחאה מטעם כל ארגון נשלחו אל ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר, מנכ"ל הקרן. כתבה מפורטת ראו בעמוד 3.

לפני כחודש נפטרה העיתונאית רות בונדי בגיל 94. היא שרדה את מחנות הריכוז והשתחררה בברגן-בלזן. במשך שלושים שנה עבדה במערכות עיתונים בישראל, זכתה בפרס סוקולוב לעיתונות ובפרס טשרניחובסקי לתרגומי מופת. רות בונדי זכורה לכולנו מצוות תוכנית הרדיו המיתולוגית "שלושה בסירה אחת".

בעוד מלים אלה נכתבות, קיבלנו הודעה מצערת על פטירתה של נאוה סמל בגיל 63 לאחר מחלה קשה. נאוה הייתה ידידת הארגון ואף פרסמנו בגיליון 4 כתבה מרגשת שלה על האלבום שלנו "חורבנו בתמונות", שיצא לאור עוד ב-1946 במחנה העקורים ברגן-בלזן, והתגלגל לידיה במקרה לאחר שחולץ מפח אשפה. שרה גולנדסקי נזכרת בעצב שהייתה עם נאוה בפולין במלאת 40 שנה למרד גטו ורשה. נאוה ליוותה את אביה יצחק ארצי, ושרה - את אביה חיים פוסלושני. "היא הייתה לבבית ומקסימה. חבל על דאבדין" - אומרת שרה. אנו כואבים את לכתה ומשתתפים בצער המשפחה.

נשמח לקבל מכם סיפורים אישיים, שירים ועוד לפרסום בעיתון.

יוכי ריץ-אולבסקי

הקול שלנו - אונדזער שטימע Unzer Sztyme - Our Voice

בהוצאת ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל
ת"ד 8199, תל אביב-יפו 61081
The Organization of Bergen-Belsen Survivors, Israel
P.O.Box 8199, 61081 Tel-Aviv, ISRAEL
belsen.israel@gmail.com | bergenbelsen.org

עורכת ראשית: יוכי ריץ-אולבסקי

Editor-in-Chief: Jochi Ritz-Olewski

עורכים: אריה אולבסקי, שרה גולנדסקי

Editors: Arie Olewski, Sara Golandski

עריכה לשונית: אריה אולבסקי

צילומים: יצחק רובין, אריה אולבסקי, יוכי ריץ

עיצוב והפקה: פרסום המערכת טל. 03-5567373

חברי הנהלת הארגון: שרגא מילשטיין - יו"ר, שרה גולנדסקי,

יוכי ריץ-אולבסקי, תרצה זאבי, קופל בדיגובסקי, רחל בבס,

פיני דרילינגר, אריה אולבסקי.

Editorial

Dear friends,

The 14th issue of "Our Voice"-"Unzer Sztyme" is being published on the eve of Hanukkah. You will find here reports and photos of the special events we have had over the past year. The celebrations of the Day of Liberation in April 2017 in Israel and in Bergen-Belsen; watching together two plays by the Yiddishpiel Theater; the annual general assembly of our Organization and the Toast for Rosh Hashanah - the New Year. The guest of honor on this evening was Ambassador Colette Avital, Chairperson of the Center Organization of Holocaust Survivors in Israel - an organization we recently joined as members.

We are in ongoing contacts with the Memorials Foundation in Niedersachsen, Germany. Accordingly, we are also influenced by the results of the last elections in Germany in general and especially in Niedersachsen. The rise of the extreme right-wing party AfD, which received in the last elections 6.2% of the votes in Niedersachsen, enables a representative of AfD to sit on the Board of the Memorials Foundation. It is an absurd and intolerable situation, that a member of a political party, whose ideology is that Germany should stop apologizing and would let go of her guilt for what happened in World War II, including the Holocaust, would be in such a position. Therefore we decided to take the initiative and send a protest in the name of the survivors of Bergen-Belsen and of all members of our Organization. We've also addressed the Center Organization of Holocaust Survivors in Israel, to join us for this purpose, and so, each organization sent a letter of protest to Dr. Jens-Christian Wagner, Director of Niedersachsen Memorials Foundation. Read detailed article on page 3.

A month ago, journalist Ruth Bondi passed away at the age of 94. She survived the concentration camps and was liberated in Bergen-Belsen. Bondi was working in Israeli newspapers for thirty years. She won the Sokolov Press Award and the Tchernichovsky Award for exemplary translations. We all remember her participating in the legendary radio program "Three in One Boat".

As this editorial is being written, we received sad news: Nava Semel passed away at the age of 63 after a serious illness. Nava Semel was a true friend of the Bergen-Belsen Organization. In our 4th bulletin we published her outstanding article about the album "Our Destruction in Pictures", published in 1946 in Bergen-Belsen DP camp, a copy of which she found by chance. Sara Golandski recalls sadly the time she was with Nava in Poland on the occasion of 40 years to the Warsaw Ghetto Uprising. Nava accompanied her father, Yitzhak Artzi, and Sara - her father Haim Poslushny. "She was hearty and charming. It is a huge loss", says Sara. We send our condolences to the family.

Please send us your personal stories, songs, etc. which we will gladly publish.

Jochi Ritz-Olewski

אנו מוחים נגד עליית מפלגת הימין הקיצון בגרמניה We protest against the AfD rise in Germany

לאחר שמפלגת הימין הקיצון AfD עברה את אחוז החסימה וגרפה 6.2% מהקולות בבחירות בנידרזאקסן, נוצר מצב שבו יכנס נציג המפלגה הזאת, שחלק מחבריה ניאואצים שמבקשים שגרמניה תתנער מאשמתה ואחריותה למה שקרה במלחמת העולם השנייה, למועצה לאתרי הנצחה בנידרזאקסן. שם תהיה לו יכולת להשפיע על עבודת המועצה.

זהו מצב מזעזע, כמוכן, מאחר שנציגי המפלגה, שחלקם ניאואצים מוצהרים, מאמינים שגרמניה צריכה להתנער מהנושא.

הנה תמצית המכתב שנשלח על ידינו לדייר ינס-כריסטיאן וגנר, מנכ"ל קרן אתרי ההנצחה של נידרזאקסן.

כניצולים ובני משפחותיהם של ניצולי מחנה הריכוז ברגן-בלזן אנו מביעים את דאגתנו העמוקה מכך שמפלגת הימין "אלטרנטיבה לגרמניה" (AFD) זכתה בבחירות האחרונות במועמדים לפרלמנט של נידרזאקסן, ובכך תיצור סיעה פרלמנטרית שם. כתוצאה מכך, הם רשאים כעת לשלוח נציג למועצת הקרן של אתרי ההנצחה של נידרזאקסן.

בשבועות ובחודשים האחרונים פנו נציגי ה-AFD לציבור בדברים גזעניים ואנטישמיים, ולעתים קרובות המפלגה הזו חוצה את הגבול אל הימין הקיצוני.

עבורנו, ניצולים ובני משפחה של ניצולי מחנה הריכוז ברגן-בלזן, זה בלתי נסבל להשלים עם מצב שבו מפלגה כזו חברה במועצת המנהלים של הקרן, ובמקביל משלימה עם הערות גזעניות ועמדות אנטישמיות כאלה או אפילו תומכת בהן.

יחד עם הקרן בנידרזאקסן, ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל, תומך בהכרה בקורבנות הנאצים ובדיון ביקורתי על גזענות, לאומיות ואנטישמיות.

אנו רואים עתה שמטרות אלה מאוימות על ידי נציג של AFD שעלול להיות חבר במועצת המנהלים של הקרן.

לכן אנו מבקשים לוודא שלא ייגרם נזק לקרן ולמטרה המשותפת שלנו להזכיר ולהנציח את השואה ואת זוועות המשטר הנאצי.

לאחר שיחה של יו"ר הארגון שרגא מילשטיין עם קולט אביטל, יו"ר מרכז הארגונים של ניצולי השואה, גם מרכז הארגונים הוציא מכתב מטעמו. במכתב נאמר כי:

"ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל הודיע לנו על שינויים אפשריים בהרכב מועצת הקרן כתוצאה מהבחירות האחרונות בגרמניה... אנו רוצים להשמיע את קולנו ולהביע את דאגתנו מכך שמפלגה שאיננה מאמינה בצורך לזכור את השואה או להעביר לדור הצעיר כמה מלקחייה, ה-AFD, אינה צריכה לקחת חלק בהנהגה של הקרן המוערכת של אתרי ההנצחה של נידרזאקסן. אנו מבקשים אפוא לשקול את התנגדותנו להכללה אפשרית של נציגי AFD במועצת הקרן.

בכבוד רב, השגרירה קולט אביטל, יושבת-ראש."

IRGUN SHERIT HAPLETA
THE ORGANIZATION OF HOLOCAUST SURVIVORS OF
BERGEN-BELSEN, ISRAEL
P.O. Box 8199, 6108102 Tel-Aviv, Israel

ארגון שארית הפליטה
ברגן-בלזן בישראל
ת"ד 8199, תל-אביב 6108102

17 October 2017

Dr. Jens-Christian Wagner
Director of Niedersachsen Memorials Foundation

Dear Dr. Wagner,

As survivors and relatives of survivors of the concentration camp Bergen-Belsen we express our utmost concern that the right wing party "Alternative für Deutschland" (AfD) has gained seats in the recent elections for the Parliament of Lower Saxony and thus will form a parliamentary group there. Consequently, they are now entitled to send a representative to the Foundation's Board (Stiftungsrat).

Over the last weeks and months, representatives of the AfD turned to the public with revisionist, racist and anti-Semitic remarks, the party often crosses the borders to the extreme far right. For survivors and relatives of survivors of the concentration camp Bergen-Belsen it is an unbearable situation to be aware of a party's membership in the Foundation's Board that tolerates such remarks and attitudes or even supports them.

Together with the foundation, our Organization of Holocaust Survivors of Bergen-Belsen Israel, advocates the Nazi victims' recognition and a critical debate of racism, nationalism and antisemitism. We see these goals threatened by an AfD's representative's membership in the Foundation's Board.

We therefore ask you to take care that no damage will be done to the foundation and our common cause of remembering and commemorating the Holocaust and the atrocities of the Nazi regime.

Sincerely yours,

Shraga Milstein
Chairman

We in the Israeli Organization of Bergen-Belsen survivors and children born in Belsen DP Camp, including members of 3rd and 4th generation, are extremely concerned at the rise of the right wing party AfD in Germany, especially in Niedersachsen.

We are worried about the impact that this has on all the work the Niedersachsen Memorials Foundation is doing together with us and other representatives from Europe and the USA. We hope this sacred activity will not be damaged.

Therefore, Bergen-Belsen Organization Israel has sent a formal letter signed by Chairman Shraga Milstein on behalf of the Board and all members:

After Chairman Milstein informed Ambassador Colette Avital, Chairperson of the Center Organization of Holocaust Survivors in Israel, this Center also sent to Dr. Jens-Christian Wagner a formal letter signed by Ambassador Avital. We quote:

"The Organization of Holocaust Survivors of the Bergen-Belsen Camp, has informed us of possible changes that may occur in the composition of your Foundation as the result of the recent elections in your land.

We, in Israel, cannot and should not intrude in the internal affairs of Niedersachsen.... However, as Holocaust Survivors we would like to voice our concern that a Party who does not believe in the necessity to remember the Holocaust or to convey to the young generations some of its lessons, the AfD, should play a role in the leadership of your esteemed Foundation.

We therefore ask you to take into consideration our objection to the possible inclusion of representatives of the AfD in the Board of the Foundation."

and the Lower Saxony Memorials Foundation

Bergen-Belsen. The call for applications for the Summer School of 2018 will be launched in spring.

Another highlight of the educational department's work was this year's Teachers Program with a journey to Israel and Yad Vashem in particular. In collaboration of both the educational departments in Yad Vashem and Bergen-Belsen, a full week's program was organised for about 20 teachers to engage with content and educational work in Yad Vashem and social and political life in Israel.

Of course, Bergen-Belsen is not the only memorial site run by the Lower Saxony Memorials Foundation. This is also true for the Memorial within the prison of **Wolfenbüttel**. There, a new documentation centre will be erected by early 2019 housing a new exhibition on the crimes of justice and the penal system during National Socialism. The cornerstone ceremony for the new museum and seminar building took place on 14 September 2017 with numerous guests from home and abroad. Keynote speaker was André Cahron, the son of a Belgian Resistance fighter who survived imprisonment at the Wolfenbüttel prison.

This cornerstone ceremony was the last public performance for **Minister of Education and Culture**

Cornerstone ceremony at Wolfenbüttel, 14 September 2017. From left to right: Henner Winkelmüller (architect), Jens-Christian Wagner, Minister Frauke Heiligenstadt, Martina Staats (head of the Wolfenbüttel memorial) (photo: Helge Krückeberg)

טקס הנחת אבן-פינה בוולפנבוטל, 14.9.2017. משמאל: הנר וינקלמולר (אדריכל), ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר, השרה פראוקה היילינגשטאט, ומרטינה שטאץ (מנהלת אתר ההנצחה וולפנבוטל). צילום: הלגה קרוקברג.

Frauke Heiligenstadt in her function as Chair of the Foundation Board. In October 2017, elections for the Lower Saxony Parliament took place. Currently, coalition negotiations are held between the Social Democratic Party (SPD), formerly part of the government, and the Christian Democrats (CDU) who had been members of the opposition so far. Since Frauke Heiligenstadt declared to not be part of a new government, there will probably be a new Chair of the Foundation Board in the near future. In Mrs Heiligenstadt we will lose a Chair person who took a stand for the Foundation with high engagement and verve and strongly encouraged the intensive and critical involvement with the NS-crimes. I am sure, the Irgun's members present at her visit in September 2017 in Tel Aviv will agree to this.

Tour of teachers from Lower Saxony to Yad Vashem, 17 October 2017. (photo: Katrin Unger)

סיור של סמינר למורים מסקסוניה התחתית בי"ד ושם, 17.10.2017 צילום: קתרין אונגר

The development of the Bergen-Belsen Memorial

**Dr. Jens-Christian Wagner,
Director, Niedersachsen Memorials Foundation**

To our satisfaction, the frequency of visitors to Bergen-Belsen per year is still very high. During the months of summer the car park is often overcrowded. At the same time, also the request of visitor groups to book a guided tour is persistently so high that the memorial is permanently working on its limit of personal and room capacities regarding educational offers of tours and programs for one or several days.

Concerning the memorial's spatial requirements we put great hopes in the future use of the building MB 89 in the nearby barracks' area. Probably by midyear of 2018 the Bundeswehr will hand over the building to us. We will turn it into an educational and exhibition centre over the next few years. This will give us the opportunity to extend the important programs over several days for youth and adult groups.

To house and feed such visitor groups we had hoped for the international centre for encounter that the town of Bergen had

planned. Initiated by the town of Bergen a centre with room capacities of 100 beds was supposed to be built. With regard to educational projects of this centre, also programs on the history of National Socialism and the concentration camp Bergen-Belsen were planned. The memorial wanted to support the centre's team with an educational colleague. The Federal Government could be convinced with this collaborative project of both the town of Bergen and the Memorial to support the construction of the building with 3.6 million euros, the town Bergen itself would have to add another 1.9 million on its own. In June 2017 the **Federal Minister for Building Barbara Hendricks** had handed over the official document granting support of the project to Bergen's **Mayor Rainer Prokop** and myself. However, things have changed

in the meanwhile: the town's council has surprisingly withdrawn its support of the project in October 2017. They argued that the town had different priorities and rumours have it that a supermarket is planned instead. Back in 2015 the town's council had solemnly declared its will to continuously support the memorial in its work and encourage the critical involvement with the crimes committed in Bergen-Belsen. The spirit of this declaration seems to have vanished since...

Federal Minister Barbara Hendrix hands over the official document granting support of the International Learning Centre at Bergen to Mayor Rainer Prokop (in the middle) and Jens-Christian Wagner in Berlin, 28 June 2017.

השרה הפדרלית ברברה הנדריקס מושיטה את האישור הרשמי לתמיכה במרכז הלימוד הבינלאומי בעיר ברנן לראש העיר ריינר פרקופ (במרכז) ולמנכ"ל הקן ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר. ברלין.

While this development in Bergen is not a very positive one, there are inspiring news from other sides. Funded by the Federal government and the Klosterkammer Hannover Foundation we will present an exhibition on children in the Bergen-Belsen concentration camp at the occasion of the 73rd anniversary of liberation on 15 April 2018. The preparations are running at full speed. In the frame of a design contest during this summer, the experienced and innovative company "It's about" from Berlin was selected among four companies for

the development of the exhibition's design. In March 2018, we will also launch a website on the project's topic to promote it on a larger scale. In addition to the exhibition in Bergen-Belsen, a series of lectures and eye witness encounters is planned. After its presentation in Bergen-Belsen, the exhibition will be displayed at other sites. So far, we have bookings from several institutions in Germany and Switzerland.

In August, this year's **Bergen-Belsen International Summer School** again took place successfully, focussing on educational strategies in the digital age and comparative genocide studies. University students and scholars from Europe, America, Africa and Asia discussed aspects of the broader topic and learned about the specific history of

שנת 2017 באתר הזיכרון ברגן-בלזן ובקרן אתרי ההנצחה בנידרזאקסן

הקריאה להרשמה לבית הספר בקיץ 2018 תתפרסם באביב.

גולת הכותרת של עבודת המחלקה החינוכית הייתה **התוכנית למורים** עם מסע לישראל ולייד ושם" בפרט. בשיתוף פעולה עם שתי המחלקות החינוכיות בייד ושם" ובברגן-בלזן, אורגנה תוכנית של שבוע שלם לכ-20 מורים, שעסקה בתכנים ובחינוך בייד ושם" ובחיים החברתיים והפוליטיים בישראל.

כמובן, ברגן-בלזן הוא רק אחד מאתרי ההנצחה, המנוהלים על ידי קרן אתרי ההנצחה של סקסוניה התחתית. זה נכון גם עבור אתר הזיכרון בכלא Wolfenbüttel. מרכז תיעוד חדש יוקם שם בתחילת 2019 ויצגי תערוכה חדשה על הפשעים כנגד הצדק ומערכת העונשין בתקופת הנאצים. טקס הנחת אבן הפינה למוזיאון החדש ולבניין הסמינר התקיים ב-14 בספטמבר 2017 עם אורחים רבים מגרמניה ומחוץ לה. הנואם המרכזי היה אנדרה קארון, בנו של לוחם מחתרת בלגי ששרד בכלא וולפנבוטל.

טקס הנחת אבן הפינה היה המופע הציבורי האחרון של **שרת החינוך והתרבות פראוקה היילינגשטאט** בתפקידה כיו"ר

טקס הזיכרון השנתי בברגן-בלזן, אפריל 2017. עו"ד מיכאל פירסט, נשיא הקהילות היהודיות (מימין), ויוכי ריץ-אולבסקי, סגנית יו"ר הארגון בישראל (משמאל), עם שתי ידידות אוהדות וחשובות שלנו: אדלגארד בולמן, סגנית נשיא הבונדסטאג הגרמני (שניה משמאל), ופראוקה היילינגשטאט, שרת התרבות של נידרזאקסן, המחזיקה את "הקול שלנו".

מועצת הקרן. באוקטובר 2017 נערכו בחירות לפרלמנט בנידרזאקסן. בימים אלו מתקיים משא ומתן קואליציוני בין המפלגה הסוציאל-דמוקרטית (SPD), שהייתה בעבר חלק מהממשלה, לבין הנוצרים הדמוקרטים (CDU) שהיו עד כה חברים באופוזיציה. השרה היילינגשטאט הצהירה כי לא תהיה חלק מממשלה חדשה, ולכן יהיה כנראה יו"ר חדש של מועצת הקרן בעתיד הקרוב. עם לכתה של הגב' היילינגשטאט נפסיד יושבת-ראש שנקטה עמדה חיונית כלפי הקרן עם מעורבות גבוהה, ועודדה מאוד את המעורבות האינטנסיבית והקריטית בעיסוק בפשעי הנאצים. אני בטוח, שחברי הארגון בישראל, בעיקר אלה שנכחו בביקור שלה בספטמבר 2017 בתל אביב, יסיכמו לכך.

ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר, מנכ"ל הקרן

לשביעות רצוננו, תדירות המבקרים בברגן-בלזן בשנה עדיין גבוהה מאוד. במהלך חודשי הקיץ החניון היה צפוף לעתים קרובות. עם זאת, גם בקשותיהם של המבקרים להזמין סיור מודרך הן כה גבוהות, עד שהאתר פועל באופן קבוע עד גבול יכולותיו האישיות של הסגל ויכולות הצעת הכיתות לסירורים ותוכניות למשך יום או מספר ימים.

לגבי פיתוח מרחב ההנצחה, אנו מייחלים לשימוש עתידי **בבלוק מסי 89** במחנה העקורים לשעבר. כנראה שבאמצע שנת 2018 ימסור לנו הצבא הגרמני את הבניין. אנחנו נהפוך אותו למרכז חינוכי ולאטר תערוכות בשנים הקרובות. זה ייתן לנו הזדמנות להרחיב את התוכניות החשובות למשך כמה ימים עבור בני נוער וקבוצות מבוגרים.

כדי לארח קבוצות מבקרים כאלה ציפינו למרכז הבין-לאומי לוועידות, שתיכננה **העיר ברגן**. היא יזמה הקמת מרכז עם יכולות אירוח בהיקף של 100 מיטות. במסגרת פרויקטים חינוכיים של מרכז זה, תוכננו גם תוכניות על תולדות הסוציאליזם הלאומי (הנאצים) ועל מחנה הריכוז ברגן-בלזן. הקרן ביקשה לתמוך בצוות המרכז עם סגל חינוכי. הממשלה הפדרלית השתכנעה לתמוך בפרויקט המשותף הזה של העיר ברגן והקרן בכניית הבניין בסך 3.6 מיליון יורו, והעיר ברגן עצמה תצטרך להוסיף עוד 1.9 מיליון יורו בלבד. בחודש יוני 2017 השרה הפדרלית לבנייה, **ברברה הנדריקס**, מסרה את המסמך הרשמי למתן תמיכה בפרויקט **לראש העיר ברגן ריינר פרוקופ** ולח"מ. עם זאת, דברים השתנו בינתיים: מועצת העיר הסירה באופן מפתיע את תמיכתה בפרויקט באוקטובר 2017 בטענה כי בעיר יש סדרי עדיפויות שונים. השמועות מדברות על סופרמרקט המתוכנן במקום זה. יצוין כי בשנת 2015 מועצת העיר הכריזה בחגיגות על רצונה להמשיך לתמוך בקרן בפעילותה ולעודד את המעורבות הקריטית בעיסוק בפשעים שבוצעו בברגן-בלזן. רוח ההצהרה הזאת כנראה נעלמה מאד...

בעוד ההתפתחות זו בברגן איננה חיונית, יש חדשות מעודדות מצדדים אחרים. במימון הממשלה הפדרלית וקרן Klosterkammer Hannover נציג **תערוכה על ילדים במחנה הריכוז ברגן-בלזן**, לציון יום השנה ה-73 לשחרור, שיחול ב-15 באפריל 2018. ההכנות נעשות במרץ רב. במסגרת תחרות עיצוב במהלך הקיץ, החברה המנוסה והחדשנית "It's about" מברלין נבחרה מבין ארבע חברות לעיצוב התערוכה. במרץ 2018 אנו גם משיקים אתר אינטרנט על נושא זה כדי לקדם אותו בקנה מידה גדול יותר. בנוסף לתערוכה בברגן-בלזן, מתוכננת סדרה של הרצאות ומפגשי עדים. לאחר הצגתה בברגן-בלזן, תוצג התערוכה גם באתרים אחרים. עד כה, יש לנו הזמנות ממספר מוסדות בגרמניה ובשווייץ.

בקיץ האחרון, בחודש אוגוסט, התקיים **בית הספר הבין-לאומי בברגן-בלזן** השנה בהצלחה, תוך התמקדות באסטרטגיות חינוכיות בעידן הדיגיטלי ובמחקרים על רצח עם. סטודנטים וחוקרים מאוניברסיטאות באירופה, אמריקה, אפריקה ואסיה דנו בהיבטים של הנושא הרחב ולמדו על ההיסטוריה של ברגן-בלזן.

הרכבת הגרמנית תשיק קו חדש בשם "אנה פרנק"

לאחרונה התעוררה סערה באיטליה לאחר שאוהדי קבוצת "לאציו" פרסמו מדבקות ועליהן תמונתה של אנה פרנק במדי קבוצה יריבה. רבים טענו כי מדובר בזלזול בזכרה, ובתגובה החליטה ההתאחדות המקומית להקריא חלקים מסיפרה לפני המשחקים ולחייב את השחקנים לבקר בבית כנסת ברומא כדי להכיר את הקהילה המקומית.

חברת הרכבות הלאומית של גרמניה הודיעה כי קו הרכבות החדש ICE4 יושק בקרוב, וכי יינתנו לו שמות חדשים ומפתיעים, שאחד מהם עורר סערה עזה בגרמניה. לפי הפרסום ב"דר שפיגל" הגרמני, הרכבות החדשות של "דויטשה באן" החברה הלאומית בגרמניה, ייקראו "אלברט איינשטיין", "אנה פרנק", "חנה ארדנט", "אריך קסטנר" ועוד, כשהבחירה באישים אלה נעשתה בשל הסקרנות הגלויה שלהם.

בסך הכל נבחרו 25 שמות לקווי הרכבת החדשה. הציבור התבקש להציע שמות לרכבות החדשות כשהקריטריון לשמות הייתה אישיות היסטורית מגרמניה. הבחירה בקורבן שואה מפורסם כאנה פרנק לשם של רכבת גרמנית, מעוררת מחלוקת ותרעומת.

אנה פרנק נספתה במחנה הריכוז ברגן-בלזן במרץ 1945, אחרי שנעצרה בעקבות הלשנה בביתה בהולנד ונשלחה ברכבת של חברה זו - שבאותה עת נקראה "דויטשה רייכסבאן" - למחנה אושוויץ בפולין. יומנה של הנערה היהודייה התפרסם בכל העולם, ותרם להאדרת זכר זוועות השואה.

בחברה הגנו על הבחירה בנערה היהודייה, ואמרו כי רבים הציעו את שמה לקו הרכבת. "שמה מסמל סובלנות ודו-קיום של שלום בין תרבויות שונות. בזמנים כאלה, זה חשוב מאי פעם", נאמר מטעם החברה הגרמנית.

עד כה סירבה החברה לשלם פיצויים למשפחות קורבנות השואה שהועברו בקרונויה. ב-2010 נעשה ניסיון נוסף לתבוע אותה בגין זאת והחברה טענה בתגובה כי היא תומכת בקרן פיצויים שמעבירה כספים לקורבנות.

תגמולים ממשרד האוצר לניצולי שואה של הרשות לניצולי שואה

התגמולים שמקבלים ניצולי שואה וכני המלחמה בנאצים ממשרד האוצר מתעדכנים וכך גם הזכויות. טוב ורצוי לבדוק את הזכויות באתר של הרשות לניצולי שואה.

בני זוג של ניצולי שואה או של נכי המלחמה בנאצים שנפטרו זכאים להמשיך ולקבל את התגמול הרגיל לאחר פטירת בן הזוג בתקופה של 36 חודשים, החל מהחודש שלאחר הפטירה ולא פחות מ-2,000 ש"ח לחודש (החל מיום 1.6.2014).

לאחר 36 חודשים זכאים בני הזוג לקבל קיצבה חודשית של 2,000 ש"ח למשך כל חייהם, כל עוד לא נישאו. לזכאות זו זכאי בן/בת זוג של ניצולים שנפטרו אחרי 1.6.2011.

החל משנת 2017 אלמנים/ות של ניצולי שואה וכני המלחמה בנאצים שנפטרו לפני יוני 2011, ואשר קיבלו בעבר תגמולים למשך 36 חודשים, זכאים למענק רבעוני בסך 2,500 ש"ח לרבעון.

לקיצבה זכאי בן או בת זוג של ניצול שואה שנפטר וקיבל בחייו את אחת הקיצבאות הבאות: קיצבה לניצול שואה נכה רדיפות הנאצים; קיצבה לנכה המלחמה בנאצים; קיצבה ממשרד האוצר לניצולי שואה המקבלים קיצבה מקרן סעיף 2 של ועידת התביעות; קיצבה ליוצאי מחנות וגטאות.

עו"ד צבי יעקובוביץ', היועץ המשפטי של ארגון ברגן-בלזן בישראל, הדליק נר לזכר קדושי ברגן-בלזן בהיכל הזיכרון במוזיאון השואה בווינגטון ב-5 באוקטובר 2017.

ברגן-בלזן הוא גם חלק מההיסטוריה האישית שלי

הפעם בחרנו להציג את האירוע ליום השחרור ה-72 בברגן-בלזן, שהתקיים בגרמניה ב-23 באפריל 2017, בערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה, דרך עיניה של בת הדור הרביעי - מאיה בנבנישתי, בת 17. מאיה התלווה לסבתה יוכי ריץ-אולבסקי וזאת לה הפעם הראשונה, שהיא דורכת על אדמת גרמניה ומבקרת במחנה ריכוז לשעבר.

פה התחילו החיים החדשים שלהם, שהשפיעו כל כך על מי שאני, למרות שמעולם לא הכרתי אותם - אין דרך לתאר את ההרגשה. ביקרנו בבית הכנסת שהוא גם מוזיאון קטן, ותמונה קטנה על אחד הקירות משכה את תשומת ליבי: בתמונה היו אנשים שהביטו בשריפה ובתמונה גדולה, שעליה התנוסס פרצופו של היטלר, כשהיא נשרפת ביחד עם מבנה. לא הבנתי בכלל מה התמונה הזו, וכשרגא עמד לצדי וראה את התמונה, משהו מיוחד קרה - הוא התרגש עד מאוד והיה לו מאוד קשה לספר לנו מה קרה בתמונה. התברר לנו שזה מחנה הריכוז ברגן-בלזן, במהלך השריפה שהציתו האנגלים לאחר השחרור מהפחד שאולי יש בו מחלות, ושרגא היה נוכח שם באותו הרגע.

היינו גם במחנה העקורים שהוקם לאחר השחרור, וראיתי בדיוק איפה **יוכי ריץ** - סבתא שלי - גדלה, ראיתי איך התנהלו החיים

מאיה בנבנישתי, דור רביעי

באפריל 2017 ביקרתי בברגן-בלזן. למקום הזה רציתי להגיע משום-מה כבר כמה שנים טובות, ורק ברגע האחרון, ממש בשדה התעופה, הבנתי שאני הולכת להגיע למקום שבו קרו כל כך הרבה דברים.

אני דור רביעי לניצולי שואה - סבא רבא וסבתא רבתא שלי הם **רפאל אולבסקי** ו**רחל אולבסקי** (לבית זלמנוביץ'), ושניהם השתחררו במחנה הריכוז ברגן-בלזן שבגרמניה, שם הכירו והקימו משפחה לאחר השחרור. לפני חצי שנה הייתי רק בת 16 וחצי, תלמידת כיתה י' - נשמע מאוד צעיר, מוקדם מדי להגיע למחנה ריכוז, שבו מתו כל כך הרבה אנשים; אבל אני מכירה את הסיפור של סבתא רחלה וסבא רפאל כבר המון שנים, ושימור ההיסטוריה המשפחתית שלי הוא חלק גדול מהזהות שלי.

גשר בין-דורי:
יוכי ריץ-אולבסקי
ונכדתה מאיה
בנבנישתי על
רקע בניין הוועד
היהודי המרכזי
במחנה העקורים.
בתמונה הישנה
נראה אביה
של יוכי, רפאל
אולבסקי ז"ל על
רקע אותו מבנה.

של היהודים המשוחררים במחנה העקורים, וראיתי את המקום שבו סבא רבא רפאל הקים את העיתון הזה - "אונדזער שטימע". המחנה היה לגמרי לא מה שציפיתי, למרות שעד עכשיו אני עוד לא בטוחה למה בדיוק ציפיתי ממחנה עקורים.

נכחנו בטקס ליד האנדרטה הבין-לאומית בברגן-בלזן, ולאחר הטקס הכללי היו גם טקסים ליד האנדרטאות האחרות במקום. אנחנו, כמובן, הגענו לאנדרטה לזכר היהודים שנרצחו בברגן-בלזן. בטקס הזה שרגא נאם, והנאום שלו נגע לליבי.

לאחר מכן נסענו ל"רמפה" (רציף רכבת) שאליה הגיעו הרכבות ובהם אנשים שהועברו למחנה הריכוז, והקשבנו לסיפורו האישי של ניצול שואה בן יותר מ-90 שעבר בתחנות זהות לתחנות שבהן עבר סבא רפאל. אבל אני חייבת להתוודות: מה שהצלחתי לחשוב עליו באותו הזמן היה כמה קר כאן. לבשתי המון שכבות ומעילים ובאותו הרגע זה היכה בי - 70 שנה קודם לכן, אנשים היו פה, לבושים בפיגמית פסים אחת ולא יותר, ואם כל כך קר לי באפריל, איך היה בינואר לאותם אנשים?

היה לנו גם סיור במוזיאון ברגן-בלזן, שהיה מרתק במיוחד. התרגשתי לראות שם גם את תיק התיעוד האישי של סבא רפאל. דרך חלון המוזיאון ראיתי את כל היער שבמקומו היה פעם המחנה.

לפני כחמש שנים כתבתי בעיתון הזה על הקשר האישי שיש לי עם ההיסטוריה של משפחתי, על העניין שיש לי בשואה - דבר שרבים מבני הנוער בגילי לא מגלים בו עניין כלל. כבר אז ידעתי על הרצון שלי להגיע לגרמניה - איפה שהכל נגמר, ולפולין - איפה שהכל התחיל. בשנה הבאה אסע עם בית ספרי לפולין, למחנה ההשמדה אושוויץ - אחת מהתחנות שרחל ורפאל עברו בהן בדרכם לברגן-בלזן. חשבתי שהנסיעה לברגן-בלזן תהיה קלה יותר מהדברים ששמעתי על המסע לפולין, אבל לא כך היה. החוויה הייתה קשה, מרגשת ומטלטלת. חלק גדול מאוד מהחוויה הייתה הנסיעה עם **שרגא מילשטיין ורעייתו רותי** - ניצול שואה ואשתו שהצטרפנו אליהם. שרגא השתחרר בברגן-בלזן כשהיה ילד יותר קטן ממני, ונוכחותם נתנה אופי אחר לביקור.

הכרתי את **ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר**, שאחראי על קרן אתרי ההנצחה במדינת סקסוניה התחתית בגרמניה, ועל שימור אתר מחנה הריכוז לשעבר ומחנה העקורים ברגן-בלזן, והפגישה הזאת הייתה מעצימה ומעשירה מאוד עבורי: לשמוע על הדברים שעושים באתר ההנצחה ועל הקשיים שקיימים בגרמניה בנוגע לשימור המקום.

ביקרתי בבית הכנסת בעיר **צ'לה**, היכן שסבא רבא וסבתא רבתא שלי חותנו על ידי **הרב ישראל-משה אולבסקי**, אחיו של רפאל. בבית הכנסת הרגשתי משהו שונה - הידיעה שפה הם התחתנו,

Bergen-Belsen is also part of my personal history

This time we chose to report about the events held in Germany to mark the 72nd Day of Liberation of Bergen-Belsen, through the eyes of Maya Benvenisti, 17 years old - fourth generation. The memorial ceremonies took place on April 23rd, 2017, on the eve of the Holocaust Memorial Day in Israel. Maya accompanied her grandmother Jochi Ritz-Olewski. It was for the first time, that she was stepping on German soil and visiting a former concentration camp.

Maya Benvenisti, 4th generation

A 16 and a half year old, a 10th grader, it sounds very young, too early to enter a former concentration camp where so many people had died; But, for many years I am familiar with the story of my great-grandmother Rachel and great-grandfather Raphael Olewski, and preserving my family's history is a significant part of my identity.

***

I thought that the journey to Bergen-Belsen would be easier than what I had heard about the trip to Poland, but it was not. It was a difficult and a very moving experience.

***

I kept thinking that 70 years ago, people were here, wearing one striped pajamas and no more, while I am wearing warm cloths; and if I was so cold in April, how was it in January for those people?

***

I visited the synagogue in Celle, where my great-grandfather and my great-grandmother were married by Celler Rabbi Israel-Moshe Olewski, Raphael's brother. In the synagogue I felt something unique; realizing that here was the beginning of our whole family.

***

I had a chance to meet Dr. Jens-Christian Wagner who is in charge of all memorial sites in Niedersachsen, including Bergen-Belsen former concentration camp and the DP camp. This meeting has been tremendously empowering and enriching for me: I heard about the many things that are done in the memorial and learned about the difficulties they have in Germany concerning the preservation of the site.

***

I address my final words to the survivors - tell the fourth generation, share with them, take them to see their history. Everyone cares, once they understand how much it is part of their identity.

בכית-הכנסת ב-צ'לה

ברגן-בלזן הוא לא מקום קל בכלל. זה הדבר שיצאתי איתו מגרמניה. אני מודה מאוד על הזכות להכיר את ההיסטוריה של משפחתי, דבר שאינו מובן מאליו כלל. אני מודה על נוכחותם של רחלה ורפאל בחיי אמי, שדרכה אני מקבלת את הערכים הכל-כך חשובים שהעבירו לה, ואני אעביר אותם גם לילדיי.

החוויה הזאת לא הייתה אותו הדבר לולא יוכי, סבתא שלי שלקחה אותי איתה. כל כך פחדתי לבקש להצטרף אליה לנסיעה, אבל כמה שהיא שמחה לשמוע שאני רוצה לדעת עוד, עשה אותי מאושרת. וגם, זה לעולם לא היה יכול להיות כל כך משמעותי בלעדי שרגא ורותי, שסיפרו ושיתפו והיו ממש נחמדים לילדה בת ה-16 הזאת, שרוצה לראות מחנה ריכוז.

משפט אחרון מיועד לניצולים - תספרו לדור הרביעי, תשתפו אותם, תיקחו אותם לראות את ההיסטוריה שלהם. לכולם איכפת מזה, ברגע שהם מבינים עד כמה זה חלק מהזהות שלהם.

עיקרי האסיפה הכללית:

יוכי ריץ-אולבסקי דיווחה בשם ההנהלה, ושרגא מילשטיין ציין כי השנה הצטרפנו למרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל ונתקבלנו תוך רצון לשיתוף פעולה במשימתנו - הנצחת זיכרון השואה.

פיני דריילינגר, גזבר העמותה, מסר את הדו"ח הכספי בצירוף המאזן לשנת 2016.

חברי ועדת הביקורת **יצחק רובין וזיו בגון** דיווחו כי ביקרו את הפעילות הכספית והמליצו לאשר את המאזן לשנת 2016.

האסיפה אישרה את חברי ההנהלה הבאה: שרגא מילשטיין-יו"ר, יוכי ריץ-אולבסקי - סגן יו"ר, **שרה גולדסקי**, פיני דריילינגר - גזבר, **תרצה זאבי** - מזכירה, **קופל בזייגובסקי**, **רחל בכס** ואריה אולבסקי. כן אושרה ועדת ביקורת בהרכב יצחק רובין - יו"ר וזיו בגון - חבר.

רו"ח **שמעון הייבלום** נבחר כרואה חשבון של העמותה לשנת 2018 ועו"ד **צבי יעקובוביץ'** כיועץ משפטי. שניהם בהתנדבות.

יוכי הציגה את תוכנית העבודה ופעילות ההנהלה לשנה הקרובה וגם הדגישה שני אירועים עתידיים: מסיבת חנוכה ב-18 בדצמבר 2017 ואירוע לציון יום השחרור ה-73 במסגרת טיול ב-25.4.2018.

את מסיבת סיום הקיץ חגגו חברי הארגון בסוף אוגוסט בבילוי משותף בהצגה "משפוחה כן בוחרים". ההצגה, הדוברת יידיש ועברית, בהשתתפות **נתן דטנר, שלומית אהרון והאחים אסנר**, נגעה ללב כל הצופים. סיפורים על בית אבא וסבא הם מכנה משותף לכולנו והתקבלו באהבה ובמחויבות כפיים סוחפות.

בסוף ספטמבר קיימנו את האירוע המסורתי של **הרמת כוסית לרגל השנה החדשה תשע"ח** ואסיפה כללית לפי התקנון. האירוע התקיים במרכז רייך בתל אביב בהשתתפות עשרות חברים. האסיפה נפתחה על ידי **יוכי ריץ-אולבסקי** ונוהלה על-ידי היו"ר **שרגא מילשטיין**.

אריה אולבסקי קרא את שמות החברים שנפטרו מאז האסיפה הכללית האחרונה, והקהל התייחד עם זכרם ברגע דומיה.

תמר גלבוע סיפרה לנוכחים אודות אמה **רוניה-רחל פישלר**, שהלכה לעולמה.

החברות והחברים נפרדו מחברת ההנהלה **טוני דריילינגר** אחרי שנים רבות של פעילות, ובניה **מולי דור ופיני דריילינגר** קיבלו בשמה שי הוקרה מטעם הארגון. **תרצה זאבי** הוסיפה דברים מרגשים אודות ההיכרות הקרובה עם טוני.

אורחת נכבדה בכינוס הייתה הגבי **קולט אביטל**, יו"ר מרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל. היא הביעה שמחה על הצטרפות ארגון שארית הפליטה למרכז הארגונים ודיברה על המטרות המשותפות בהנצחת זיכרון השואה

והבטחת זכויותיהם של הניצולים. שרגא מילשטיין הודה לה על דבריה והביע תקווה לשיתוף פעולה פורה.

חתמה את האירוע ההופעה המרגשת של **אסנת זיביל ונתן סלור** - בנה של **תרצה אתר** ו**נכדו של נתן אלתרמן** - בתוכנית: "פגישה לאין קץ" - משיריו של נתן אלתרמן. הקריאה של אסנת, הסיפורים והשירה של נתן היו מופע איכותי ונדיר.

בחדש נובמבר צפינו יחד בהצגה "אדיפוס שמדיפוס" בהשתתפות **חנה לסלאו**. גם הצגה זו דוברת יידיש ועברית וחדרה אל הלב בתוכן היהודי שלה, ובעיקר הצחיקה ללא הרף. רבים הזדהו עם דמות האמא היהודיה-פולניה, הדואגת לבנה. חנה לסלאו התרגשה לשמוע כי בין הצופים היו משוחררים ממחנה ברגן-בלזן ובני הדור השני.

Summer and Autumn Events

On the last day of August, we celebrated together the End of the Summer, in the play "You do choose a Family". The play, in Yiddish and Hebrew, starring **Nathan Datner, Shlomit Aharon and the Essner Brothers**, was a great success. We were all touched by the personal stories these famous actors and singers shared with us about their parents' home, and family history. We could easily identify with them and they were received with love and sweeping applause.

At the end of September, we held the traditional event of raising a toast for **Rosh Hashanah**, the Jewish New Year. Dozens of members gathered in the Reich Center in Tel Aviv, where they enjoyed meeting each other at a rich buffet, in a festive atmosphere.

about her mother **Runia-Rachel Fischler**, whom we all knew well and who passed away recently.

We marked the retirement of **Tonia Dreilinger** after many years of activity as a member of the Board. **Molly Dor** and **Pini Dreilinger**, her sons, received a special gift from the organization on her behalf. **Tirza Zeevi** added exciting stories about her personal acquaintance with Tony.

The evening ended with a performance we enjoyed very much of **Osnat Zibil** and **Nathan Slor** - the son of the late poet **Tirza Atar**, and the grandson of **Nathan Alterman** - in **Nathan Alterman's poems**.

Osnat's reading, Nathan's family stories and singing provided an event of rare quality.

In November, we watched together the Yiddishpiel's comedy "Oedipus Shmedipus" in Yiddish and Hebrew, starring the famous actress **Hannah Laslo**. The play was touching with its Jewish content. Many identified with the typical Jewish-Polish mother, who takes an obsessive care of her son. **Hannah Laslo** was moved to hear that among the spectators were many Bergen-Belsen survivors.

Mrs. **Colette Avital**, Chairperson of the Center of Organizations of Holocaust Survivors in Israel, was the guest of honor. Mrs. Avital expressed her satisfaction that our organization joined the Center of Organizations and finally became a member. She focused on the common goals we share of commemorating the Holocaust and ensuring the rights of the survivors.

On this occasion we also held our annual general assembly. The assembly was opened by **Jochi Ritz-Olewski** and chaired by **Shraga Milstein**. **Arie Olewski** read the names of the members who had passed away since the last general meeting, and the audience honored their memory standing up in a moment of silence.

Tamar Gilboa spoke warmly and emotionally

בסימן שואה ותקומה - אפריל 2017 חוגגים 72 שנה ליום השחרור של ברגן-בלזן

השנה החלטנו לחגוג את יום השחרור ה-72 של ברגן-בלזן במתכונת חדשה: ב-26 באפריל 2017 בילינו את כל היום בסיור עם המדריך המרתק **משה חרמץ**, שאביו המנוח שאול חרמץ שוחרר בברגן-בלזן.

במהלך הסיור המדהים הזה התמקדנו בשני נושאים עיקריים: שואה ותקומה. התחלנו עם התקומה -"לידה מחדש" - מלחמת העצמאות בשנת 1948.

הנושא הראשון היה "פנים אל פנים" - **אבא קובנר** מול הפולש המצרי ב-1948. ביקרנו **בניצנים** הישנה כדי לשמוע את סיפורו של יישוב קטן שעמד באומץ מול הפלישה המצרית - עד שנפל. יומיים לאחר הכניעה, כתב קצין החינוך של חטיבת גבעתי, הי"פוליטרוק" אבא קובנר, את "הדף הקרבי" הראשון שלו - "כישלון". זה היה כתב אישום חריף נגד מגיני ניצנים, שגינה אותם על כך שלא נלחמו עד טיפת הדם האחרונה שלהם. עמדתו של קובנר גרמה לי"פעצ פתוח" ומדמם במשך עשרות שנים. ביקרנו במטה "הארמון" ובאנדרטת "נשים לוחמות" - הנצחה **למירה בן ארי**, שנלחמה ונרצחה בקרב זה.

בקיבוץ **נגבה** שמענו על היישוב שהפך לסמל של עמידה יהודית במלחמת העצמאות. בשל מאבקו ההרואי, הקיבוץ כונה "נגבגראד" בידי אבא קובנר. ביקרנו באנדרטה בבית העלמין הצבאי, שהוקמה על ידי **נתן רפפורט**.

בנושא השני - "שואה" התמקדנו במרד גטו ורשה. לאחר הפסקת צהריים, ביקרנו במוזיאון המחודש **ביד מרדכי** "משואה לתקומה". התרשמנו מאוד מהמודל של גטו ורשה ובונקר הפיקוד של **מרדכי אנילביץ**. למדנו על חייו של אנילביץ, מפקד מרד גטו ורשה, שהפך לסמל בחייו, ובעיקר לאחר מותו.

בסיום הסיור, לפי מיטב המסורת שלנו באירועי 15 באפריל, יום השחרור, ערכנו טקס זיכרון, בו הדלקנו 6 נרות לזכרם של 6 המיליונים, והניצולים סיפרו את סיפורם האישי על יום השחרור שלהם.

חלק מתגובות המשתתפים:

ליוכי, שרה, תרצה, רחל ולכל העוסקים במלאכה, תודות ותשבחות על אירוע יום שחרור ברגן-בלזן שאורגן במלאכת מחשבת! אירוע מושקע, אשר במינון מדויק יצר איון מדהים בין חלקי השונים של יום זה. מדריך מדהים ויחס אישי שלכן לכל אחת ואחד! מאד מעניין היה לשמוע את דבריהם של הניצולים, אשר ראויים לכל הערכה. ומאידך, השתתפותם של בני הדור השני היתה השלמה של נושא היום - משואה לתקומה. יישר כוח! **אתי קרימולובסקי**

***

ליוכי ואריה שלום, מאוד נהייתי אתמול מהטיול. הוא היה מאוד מוצלח. תודה לכם וליתר החברים שלקחו חלק בארגון הטיול. **שרגא קלוש**

***

שלום להנהלת הארגון של ברגן-בלזן. תודה רבה רבה על היוזמה, הארגון הטוב והחוויה שחוויתי. מצטרפת לכל הסופרלטיבים שאחרים כבר כתבו. מאחלת הרבה שנים של הפעילות הברוכה שלכם! שבת שלום וחג שמח! **לולה ברמן**

***

שלום לכולם. לא הייתי יכולה לסכם טוב יותר ממה שכתבה אתי קרימולובסקי. מצטרפת מכל הלב. בברכת חג עצמאות שמח לכולנו. **מרתה לדני פלטו**

***

מזדהה ומצטרף לכל מילה ומילה. יישר כוח למארגנים! יישר כוח לכותבת! יישר כוח למשתתפים ובראשם הניצולים! **זיו בגון**

***

חברים יקרים, איננו יכולים שלא להצטרף לתשבחות על האירוע כולו, החל בארגון, בחירת המדריך שאין שני לו, נושא הטיול ועל אחת כמה וכמה המפגש עם הניצולים ושמיעת דבריהם. מצטרפים לברכת יישר כוח, תודה ושוב תודה. **נעמי ואבישי אמיתי**

***

שלום לכולם! מצטרפת לתשבחות, הסיור והאווירה ראויים לכל שבח. תודה למארגנות. מאחלת חג עצמאות שמח ובריאות לכולם. שנזכה לסיורים נוספים. **אסתר ויספיילר**

***

שלום רב, גם אנחנו, **יוסי וריקי זאבי-וולפוביץ**, מודים מאוד למארגנים. חווינו חוויה מיוחדת ומרגשת, והיתה לנו זכות להכיר אנשים נפלאים. תודה, **ריקי**

***

שלום לכולם! תודות למארגני הטיול המוצלח, ובחירת המדריך המצויין. תודה גם על ההזדמנות המרגשת לשמוע את דברי הניצולים עצמם. **מיקי ושרה שנפלד**

Holocaust and Rebirth - April 2017

Celebrating 72 years to the liberation of Bergen-Belsen

This year we decided to celebrate the 72nd Bergen-Belsen Day of Liberation in an unusual way. On April 26, 2017,

we spent the whole day in a tour with the excellent guide **Moshe Charmatz**, whose late father Shaul Charmatz was liberated in Bergen-Belsen.

During this outstanding tour we focused on two main topics: Holocaust and Rebirth. We started with "Rebirth" - Independence War in 1948.

The first subject was "face to face" - **Abba Kovner** in front of the Egyptian invader in 1948. We visited the old kibbutz **Nitzanim** to hear the story of a small settlement which stood bravely in front of the Egyptian invasion - until it fell. Two days after the surrender, Givati Brigade's

educational officer **Abba Kovner**, wrote his first "daf kravi" - Battle Missive - entitled "Failure". It comprised a harsh indictment of the defenders of Nitzanim denouncing them for not fighting to their last drop of blood. Kovner's claim remained an "open wound", bleeding for decades. We visited the headquarters "Palace" and the memorial of the

Fighting Women - reminder of **Mira Ben-Ari**, who fought and was killed in this battle.

In kibbutz **Negba** we heard about a settlement that became a symbol of Jewish standing in the War of Independence. Due to its heroic stand, the kibbutz was nicknamed "Negevgrad" by **Abba Kovner**. We visited the monument in the military cemetery, erected by **Nathan Rapaport**.

For the second topic "Holocaust" we focused on the Warsaw Ghetto Uprising. After enjoying a lunch break, we visited the renewed museum at **Yad Mordechai**. We were very impressed by the model of the Warsaw Ghetto and **Mordechai Anielewicz's** bunker.

We learned about the life of **Mordechai Anielewicz**, commander of the Warsaw Ghetto Uprising, who became a symbol in his life and even more so - after his death.

At the end of the tour, following our tradition in the events of April 15th, the day of liberation, we held a memorial service, in which we lighted 6 candles in memory of the 6 millions and the survivors told their personal stories of the liberation day.

לזכור בכאב אך בלי שגואה

היא שווה בין שווים עם מדינות העולם ואילו השלטון הנאצי, שרצה לחסל אותנו, הוא פרק עצוב בהיסטוריה.

מרבית ניצולי השואה היו ונשארו אנשים אופטימיים. העוז, התושייה ורצון החיים, אשר דוכאו במשך שנות המלחמה, מצאו להם תוך זמן לא רב אפיקי לימוד ויצירה חדשים בהצלחה לא מבוטלת. ניצולי השואה עשו חיל במקומות מגוריהם. רבים חשו כי הדבר הנכון הוא להגיע לארץ ישראל ולהיות שותפים כאן ליצירת מציאות חדשה - מדינה לעם היהודי, שבה נוכל לחיות את חיינו כשוויים ליתר עמי העולם.

כאן מצאו רוב ניצולי השואה תחומי עיסוק ועבודה חדשים, אשר סייעו בידינו לחזור לשגרת החיים - הקמת משפחה, בניית בית, הגנה מן הטבע וחיי יצירה בכל התחומים. כך נוצר במדינת ישראל בראשית שנותיה, ציבור גדול אשר חי את חייו בשקט, במאמץ ובהנאה - שותף מלא בכל אשר נבנה והושג כאן.

ההיסטוריון הבריטי איאן קרשו נשאל בראיון עיתונאי לפני מספר שנים אם יש טעם להמשיך בחקר הרייך השלישי והשואה לאור הספרות הענפה ושפע המחקרים בנושא. תשובתו הייתה "כן, כי יש מאורעות בהיסטוריה, כמו הרנסנס, הרפורמציה, המהפכה הצרפתית והמהפכה הקומוניסטית ברוסיה, שהשלכותיהם חורגות מזמן ומקום התרחשותם. בהם כלול גם העידן הנאצי והשואה, וכלי הבנתם אי אפשר להבין את החשיבה האנושית היום".

העובדה שעצרת האו"ם קבעה את 27 בינואר, יום שחרור אושוויץ, כיום השואה הבין-לאומי, גורמת לכך שמדי שנה נמצא הנושא בתקשורת הבין-לאומית ומדינות רבות מציינות אותו באירועים רבים.

למרות שחלפו כבר יותר מ-70 שנה מתום מלחמת העולם השנייה, השואה נלמדת כמעט בכל המדינות הדמוקרטיות בניסיון לחסום גילויי גזענות ולאומנות הצצים בפינות שונות. אדם לא נולד גזען או אנטישמי, החינוך והסביבה הם הגורמים לכך. בעזרת העיתונות, התקשורת ודעת הקהל נוצר במהלך הזמן "עם של אדוניים" ולצדם אחרים שהם נחותים. כאשר תהליך זה נמשך ורוב הציבור התרגל לכך בלי למחות, הגיעו בגרמניה הנאצית לשלב של מעצרים ופגיעה באנשים שדמו מותר כי הם שונים ונחותים.

כך בעולם, ואצלנו ב.ד.ג.א. היהודי השתרשה כאלפיים שנות הגלות שגאה כלפי הזר המדכא אותנו. אלא שכאן חל שינוי ומהפך עם קומה של מדינת ישראל. אנחנו צריכים כל הזמן לזכור ולהזכיר לעצמנו כי היום אנחנו הריבון והשליט בארץ ואין סיבה לשגאת הזר והשונה.

יותר מ-70 שנה אחרי גמר מלחמת העולם השנייה, המעורבים בשואה כמדכאים וכרוצחים אינם יותר בין החיים. נכדיהם הם כבר אנשים בוגרים. בעולם הפתוח היום אין מקום לשגאה כלפיהם ויש להתייחס אליהם על פי גישתם ודעותיהם כלפינו. עלינו להעניק לאנשים ולמדינות אחרות את היחס והאחריות שאנו מצפים לקבל מהם ורק להגיב לכיטוי עוינות כאשר הצד השני מבטא אותם. מדינת ישראל חזקה מספיק כדי להרשות לעצמה את זה.

עלינו להכיר וללמד על העולם היהודי שחרב בשואה, על אוצרותיו התרבותיים וההרג של דורות אשר נרצחו בלי עוול בכפם.

בזיכרון השואה יש לאמץ את המקובל במסורת היהודית בציון חגים וימי אבל - שילוב של הצער והכאב על אירועי העבר עם השמחה והתודה על הקיים בהווה.

שרגא מילשטיין, יו"ר הארגון

בזיכרון השואה יש לדאוג לשילוב נכון בין הזוועה וזיכרונה ההיסטורי לבין האופטימיות של הניצולים, אשר הם, ילדיהם ונכדיהם חיים בישראל כבני חורין, השואפים לחיי שכנות טובה עם עמי העולם.

מאז תום מלחמת העולם השנייה מחפשים בישראל וביהדות העולם את האיוון הנכון בין זיכרון השואה לבין שגרת החיים הנורמליים. העיסוק בכך גבר בשנים האחרונות כי פוחת מספר הניצולים המסוגלים לספר על הזוועות מניסיונם האישי. מובאות כאן מחשבות לדיון ותודעה של הזיכרון בעתיד.

חקר השואה כבר מזמן אינו מבוסס על עדויות אישיות בלבד. הוא נחקר ונלמד בגדולות ובטובות שבאוניברסיטאות העולם ונתפס כשבר של התרבות המערבית. השואה הייתה טראומה נוראה למי שעבר אותה אך אחריה באו שנים של חיים, יצירה, הקמת משפחה והתמודדות עם קיום נורמלי.

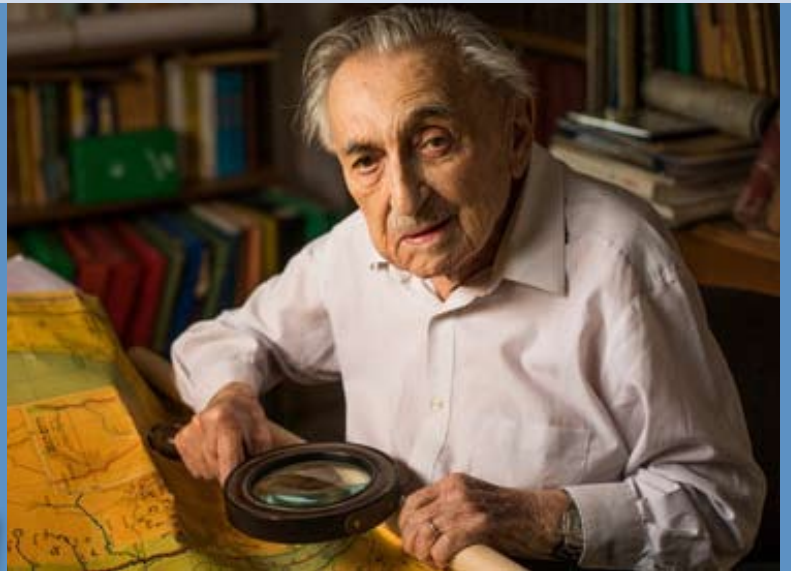
היום, שלושה דורות אחרי סוף מלחמת העולם השנייה, יש לדון בזיכרון השואה במציאות של המאה ה-21. החשש מפני שואה חדשה מופרך בעיקר מפני שישראל היא מדינה עצמאית ומעצמה אזורית מבחינה צבאית, כלכלית וטכנולוגית, היודעת להגן על עצמה ועל אזרחיה. ההשוואה בין היהודים אז - אנשים חסרי מגן בסביבה עוינת - מול מכונה צבאית אדירה - למצבנו היום, אין לה שום בסיס.

השואה הייתה אירוע ללא תקדים בהיקפו ובאכזריותו והיא צמחה על רקע של אנטישמיות והפיכת היהודי לאדם נחות. עלינו להילחם בגזענות שהשחירה את הקרקע לשואה. לכך יש היום שותפים רבים במשפחת העמים, הדוגלים בערכים אוניברסליים של חופש, חמלה ויחס של כבוד לזר ולשונה. הרי גם במקורותינו חוזר מוטיב החמלה "לגר, יתום ואלמנה" ולא במקרה הגר מופיע תמיד ראשון.

את כאב האובדן שלנו יש לזכור אך באותה מידה אסור להמשיך בתחושת הקורבן. ניצחון העם היהודי הוא בכך שמדינת ישראל

הכותב שוחרר ממחנה הריכוז ברגן-בלזן בגיל 12

מה ל"אטלס ברור" ולברגן-בלזן? יוצר האטלס העברי סיקר את מחנה העקורים ברגן-בלזן ואת משפטי בלזן בלינבורג

שמו של הגיאוגרף **פרופי משה ברור** בן ה-98 מוכר לכל תלמיד בישראל. "אטלס ברור" (בהוצאת יבנה), אטלס חינוכי שאותו הוא מוציא לאור מאז קום המדינה, הפך לציוד חובה במערכת החינוך. הוא עצמו נכח בצמתים ההיסטוריים, שבהם נקבעו כמה מקווי הגבול המשורטטים במפות, ולעיתים אף היה שותף ליצירתם. ב-1949, ככתב של עיתון "הצופה", נשלח לסקר את שיחות שביתת הנשק שנערכו באי היווני רודוס, וכן את ועידת לוזאן, שהתקיימה בשווייץ במטרה לגבש הסכם שלום קבוע בין מדינת ישראל לשכנותיה.

ברור נשוי לרנה (88), בת למשפחת אריסון - אחותו של תד ודודתה של שרי. הוא אב לארבעה ילדים שהגדולה שבהם כבר בת 65. שמונת נכדיו גאים במפעל של סבא, ולוארך השנים נהנו לבוא לחדר העבודה שלו, לנבור בין האטלסים ולקחת חומרים לצורך לימודיהם.

בגילו הוא עדיין זוכר הכול. משרדו הצנוע עמוס באטלסים מכל העולם, ובכל רגע הוא יודע איזה כרך לשלוף להמחשת דבריו. "נראה לי שזה משמייים", הוא אומר כשאני מציינת את הבקאות שלו. "זו הרגשה שאתה מחזיק בזיכרון שלך מידע רב, שמידת החשיבות שלו אולי תתברר כגדולה. אם לא תכתוב אותו - ברגע שאתה הולך לעולמך, כל הארכיון הזה הולך גם הוא לעולמו".

הארכיון הזה עמוס וגדוש. כעיתונאי הגיע ברור לאירופה למודת השואה, היה מהראשונים להיכנס למחנה **ברגן-בלזן** לאחר ששחרר, וסיקר את משפטם של בכירי המשטר הנאצי. כפרופסור לגיאוגרפיה באוניברסיטאות תל-אביב ובר-אילן הוא חקר במשך עשרות שנים את נושא התוויית הגבולות, פרסם ספרים ומאמרים מקצועיים, ערך עשרות מפות וגם כתב לא מעט ערכים עבור האנציקלופדיה העברית. ממשלות ישראל אף קראו לו ליעץ בחתימת הסכמי שלום, או בהכנת הקרקע להסכמים כאלה, שבסופו של דבר לא יצאו אל הפועל. על פועלו זכה בשנת תשס"ב בפרס ישראל בחקר הגיאוגרפיה.

באוגוסט 2017 הוציא לאור מהדורה נוספת של האטלס שלו, עומד כהרגלו בבית הדפוס כדי לפקח מקרוב על הכרכים והגרסאות השונות - זו שמויעדת לבתי הספר היסודיים, זו של התיכונים וכן הלאה. "אנחנו כבר מכינים את המהדורה של 2018", הוא מספר, "אבל השנה אני גומר עם העבודה שלי על האטלס. הגעתי לגיל שזה קצת מעמסה". ועם זאת, הוא רחוק ממחשבות על פרישה מוחלטת מפעילות מקצועית.

הוא נולד בווינה בשנת 1919, ובטרם מלאה לו שנה, עלו הוריו לישראל והתיישבו בירושלים. אביו, **ד"ר אברהם יעקב ברור**, היה אף הוא גיאוגרף והיסטוריון, ממניחי היסודות ללימוד גיאוגרפיה בישראל. הוא עסק במחקר ובהוראה של גיאוגרפיה, שימש כגיאוגרף של הרבנות, והיה גם פעיל למען השפה העברית וחבר בוועדת השמות הממשלתית בראשית ימיה. שיי עגבון,

חיים נחמן ביאליק, אליעזר בן-יהודה ובכירים נוספים מהיישוב העברי היו בין חבריו הקרובים. מלכד משה נולדו לו שתי בנות - חולדה ליברנומה (88), שעבדה שנים כעיתונאית באיטליה והיום מתגוררת בפירנצה, ויהודית, שכבר הלכה לעולמה.

כשסיים את לימודי התיכון, כבר ידע מה יהיה הכיוון המקצועי שלו. ערב מלחמת העולם השנייה הוא נסע ללמוד גיאוגרפיה וגיאולוגיה לתואר ראשון ב"יקינגס קולג'י" בלונדון. באותם ימים גם החל לעבוד כעיתונאי עבור הצופה. עם פרוץ המלחמה הוא שב לארץ ולמד באוניברסיטה העברית, ובהמשך יצא שוב לאירופה המדוממת, כדי לסקר את תבוסתם של הנאצים. כך היה מהעיתונאים הראשונים שנכנסו למחנה הריכוז ברגן-בלזן לאחר שהגרמנים נסוגו. "הגעתי לשם כשבוע אחרי שהמחנה שוחרר", הוא מספר. "במקום היו פזורות, לפי הערכות שונות, בסביבות 20 אלף גופות. לא נתנו לנו להיכנס יותר מדי פנימה, כי הייתה מגפת טיפוס. גם ריססו את כולנו בדי-די-טי. עברתי שם וראיתי את הגופות, וזה היה משהו שהמוח התקשה לתפוס. ילדים שוכבים בעיניים פקוחות. יצאתי ממש חולה מהמראות הללו".

ברור סיקר גם את "משפטי בלזן", שהתנהלו בעיר הגרמנית לינבורג מיד לאחר המלחמה. 45 פושעים נאצים ממחנות ברגן-בלזן ואושוויץ הועמדו שם לדין. "פתיחת המשפט הייתה ביום כיפור. הלכתי לבית הכנסת, וכשהגיעו לתפילת "זכורי", שבה נהוג שמי שהוריו בחיים יוצא החוצה, הייתי היחיד שיצא. כולם הסתכלו עליי וחשבתי שעוד רגע האדמה בולעת אותי. עמדתי בחוץ ושמעתי בכיות קורעות לב של אנשים שאיבדו את כל משפחתם".

בהמשך נשלח לדווח ממשפטי נירנברג. "יותר מכל נחרתה לי בזיכרון העדות של מפקד מחנה אושוויץ, רודולף פרנץ הס. הוא הדגיש כיצד מפעם לפעם נהג לבדוק את תאי הגזים ולוודא שהם פועלים כשורה. ולמה עשה את זה? כדי שהמוצאים להורג ימותו מהר ולא יסבלו. אתה שומע דבר כזה, ולא יכול שלא ליפול מהכיסא".

על-פי מאיה פולק, NRG

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/900/823.html>

אותי למה אני בוכה, והאם זה בגלל אמה. עביתי לו שכן. עביתי כן על מנת שלא ישאל אותי שאלות נוספות, אבל אני לא האמנתי שרצחו אותם. עד היום קשה לי להאמין שרצחו ילדים וזקנים בלי כל סיבה.

לאחר כמה ימים באושוויץ, הכניסו אותנו לצריף. אמרו לנו להתפשט, ושמותר לנו לקחת רק את הנעליים. הם לקחו לנו את הבגדים שלבשנו וכל הדברים שהבאנו מהבית. כשהיינו ערומים גזזו לי את שערות הראש, ולמבוגרים גזזו מכל המקומות.

לאחר מכן הביאו אותנו למין שוקת מלאה במים, כנראה מי חיטוי. לאחר שיצאנו מהטבילה נתנו לנו כובע, חולצה ומכנסיים. לא קיבלנו כל פריט לבוש אחר. אלו היו הבגדים היחידים שהיו לי עד לשחרורי בברגן-בלזן.

למחרת יצאנו למסדר, והפעם המסדר היה מאוד אלים. משני צידי הדלת עמדו שומרים עם מקלות והרכיבו לנו. היה בלגן, ואני הופרדתי מאבא. כשעמדנו במסדר אבא ראה אותי עומד חמש שורות מאחוריו. הוא ביקש מאחד היהודים שיתחלף איתי. הוא הסכים, הוא הלך בחשאי אחורה ואני הלכתי קדימה, וכך שוב הייתי עם אבא.

ממסדר זה הביאו אותנו לתחנת רכבת והכניסו אותנו לקרונות. בקרון היו שני שומרים ליטאים מצויידיים ברובים והם הושיבו אותנו בשני קצות הקרון. את רוב המקום בקרון הם לקחו לעצמם. בדרך היה להם משעמם ואז הם ציוו על שני אנשים שילכו מכות. המכות שלהם לא גרמו לדם, ואז שומר אחד היכה עם הרובה אחד מהם ופצע אותו, ואז הוא פקד על השני שישתין וינקה בשתן את הדם.

מחנה ריכוז ארלנבוש (מחנה משנה של גרוס-רוזן)

בארלנבוש קיבלנו צלחת, ספל וכף עשויים מפח. ביום בואנו קיבלנו צלחת מרק. אחרי הארוחה קיבלנו שמיכה דקה. הבית היה אוהל עגול. המיטה הייתה נסורת על האדמה.

כל בוקר לפני שיצאנו לעבודה עשו לנו מסדר. לאחר המסדר קיבלנו ארוחת בוקר - רבע כיכר לחם בגודל תבנית אפייה קטנה עם ממרח כלשהו וספל מים חמים. ארוחת צהריים לא קיבלנו אף פעם. לארוחת ערב קיבלנו צלחת מרק. עבדנו כל יום מזריחת השמש עד שקיעת השמש, שבעה ימים בשבוע.

באחד ממסדרי הבוקר אמרו שהיום הילדים נשארים במחנה. היינו 10-12 ילדים. לאחר כמה שעות, באו מספר אנשים, סידרו אותנו בשורה, אמרו לנו להוריד את החולצה והכובע. הם בדקו אחד אחרי השני, ואת מי שלדעתם לא יוכל להביא יותר תועלת לגרמניה היפנו לצד, ואמרו להם ש"אתם נראים חלשים, ואנחנו ניקח אתכם להבראה". לי היה מזל ולא מיינו אותי להבראה וכך ניצלתי ממוות פעם נוספת.

שרגא קלוש

שמי שרגאקלוש, נולדתי ב-15.02.1930. אין לי תעודת לידה, ותאריך הלידה הזה לא נכון. לא היה לי את מי לשאול מתי נולדתי, כיוון שהנאצים רצחו את כל משפחתי, ואני היחיד ששרד את השואה כילד בן 15 בערך.

ב-17.08.2009 נתתי עדות לייד ושם", והם מצאו אותי בארכיונים של פלוסנבורג ובוכנוואלד, בין הארכיונים המעטים שהנאצים לא שרפו. את רובם הם שרפו על מנת לא להשאיר עדויות לזוועות שעשו במחנות הריכוז. "יד ושם" צילמו את דפי הארכיון שבהם אני מופיע ונתנו לי את העותקים. בדפים אלה רשום שנולדתי ב-10.08.1929. עם דפי ארכיון אלה, הלכתי לבית המשפט לענייני משפחה בראשון לציון, ובפסק דין מיום 15.06.2011 שונה תאריך הלידה שלי ל-10.08.1929.

גטו מונקאץ

בתחילת מאי 1944 גירשו אותנו מהבית לגטו מונקאץ. בגטו היינו רק כמה שבועות. בסוף מאי 1944 העלו אותנו לרכבת של קרונות בקר, בצעקות ובהצלפות שוט. התנאים בקרון היו איומים. הכניסו לקרון כמה שיותר. לא זכור לי אם הכניסו לקרון דלי לשתייה או דלי לצרכים. הנסיעה לאושוויץ נמשכה בערך יומיים.

אושוויץ-בירקנאו

בדרך לאושוויץ עצרה הרכבת למלא מים לקטר הקיטור. האנשים מהקרון צעקו לאנשים שהיו בתחנה שבייאו לנו מים. היו אנשים שניסו להביא לנו מים, אבל השומרים גירשו אותם, ולא קיבלנו מים. כשירדנו מקרונות הבקר לא ידענו לאן הגענו, ועד אז לא שמענו שיש מקום כזה שקוראים לו אושוויץ.

הגעתי לאושוויץ-בירקנאו עם כל משפחתי: אבא **איזיק-לייב**, אבא **גולדה**, אחיותיי **רבקה ושיינדל**, ואחי **סיני**. בבית קראו לי פאטשי, אבל במחנות הריכוז שמי היה פרנץ.

כשירדנו מהקרונות הלכנו בשביל, ולא ידענו לאן הוא מוביל. יהודי ששמר על הסדר אמר לנו שאנו הולכים לתאי הגזים. אנחנו לא ידענו מה זה גזים. בכפר וזניצה שבו גרנו לא שמענו על גזים, כי החימום והבישול בבית היו אך ורק על עצים. לכן אנחנו לא התייחסנו למילה גזים. לאחר הליכה קצרה אבא יצא מהשורה לברר לאן הגענו ומה המקום הזה.

עברו כמה דקות ואבא לא חזר. אמרתי לאבא שאני הולך לחפש את אבא. אבא ביקשה ממני שלא אלך, שאשאר איתה. לא שמעתי בקולה ועזבתי אותה ואת שתי אחיותיי ואחי. לא עלה בדעתי שאני רואה אותם בפעם האחרונה. הייתי בטוח שאני אחזור יחד עם אבא ושוב נהיה כולנו ביחד. בלי לדעת לאן ללכת, הלכתי לכיוון ד"ר מנגלה, ובמזל הוא מיין אותי לחיים. מרחוק ראיתי הרבה גברים עומדים, הלכתי לכיוונם ושם מצאתי את אבי.

זכור לי שהלכתי לאורך גדר גבוהה ומאחוריה הייתה גדר נמוכה נוספת. שתיהן היו מחושמלות. האנשים שעמדו מאחורי הגדרות האלו צעקו לנו, שאנחנו הולכים לתאי הגזים, וזרקו לנו לחם. מקצת הלחם נפל בין הגדרות, והאנשים שניסו להוציא את הלחם שנפל בין הגדרות, התחשמלו.

בערב הגענו לצריף שבו היו דרגשים עד לתקרה, ולא מצאנו מקום לשכב. עלינו לקומה העליונה ושם אבא מצא מקום לשבת. אני, כילד, טיפסתי על קורה שתמכה בגג הצריף ובכיתי. זה היה הבכי הראשון והאחרון שבכיתי במחנות הריכוז. אבא שאל

Always Human

The story of Hilde Simcha

A fascinating new documentary about the life of Hilde Simcha was produced recently and is now part of the many historical documents produced by the third generation. Hilde Simcha, born in Berlin, was a member of the Auschwitz-Birkenau Women's Orchestra.

Her grandson **Assaf Simcha** created a special, moving and thrilling film, which, if presented as a script in Hollywood, would probably not have been accepted as credible.

Hilde has been the leader of the Jewish girls of the Women's Orchestra in Birkenau and later in Bergen-Belsen, and was the right hand of their legendary conductor **Alma Rose**. She dealt with the musical arrangements of classical

works for the orchestra's instruments. Today there are very few members of the orchestra alive; one of them is **Anita Lasker**, a well-known cellist, living in England.

The film "Playing for time" revealed for the first time, the fascinating story of musical life in the shadow of the chimneys of the crematoria. Music was the refuge of these girls from the terrible events in reality, in everyday life.

After the liberation from Bergen-Belsen, Hilde married **Azriel "Pise" Simcha**, also from Berlin. They immigrated to Israel together and established a wonderful family in **Kibbutz Netzer-Sereni**. The story of the late "Pise" is screened at the documentation center at the Bergen-Belsen memorial site.

The third generation of Netzer-Sereni descendents excels in documentation of the generation of survivors, who established the settlement. **Sivan Cohen** also produced a film about her grandmother, the late **Rivka Batsia**, also from the Women's Orchestra.

In June 2017, the film was screened in the presence of Hilde, her family, kibbutz members and guests. It was an exciting evening. **Arie Olewski**, son of **Rachela Zelmanowicz-Olewski**, who also played in the Women's Orchestra and survived thanks to Hilde, was among the guests. In Arie's emotional words to the audience he quoted Rachela's words: "Hilde was always there for all of us – always the right person at the right place, at the right moment."

אדם בכל מצב

סיפור של הילדה שמחה

סרט תיעודי חדש ומרתק אודות חייה של הילדה שמחה, ילידת ברלין, שהייתה חברת תזמורת הנשים של בירקנאו-אשוויץ, מצטרף למסמכים ההיסטוריים פרי יצירתם של בני הדור השלישי.

הנכד **אסף שמחה** יצר סרט מיוחד, מרגש ומרטיט-לב, שאם היה מוגש כתסריט בהוליווד, לא הייתה עלילתו מתקבלת כאמינה.

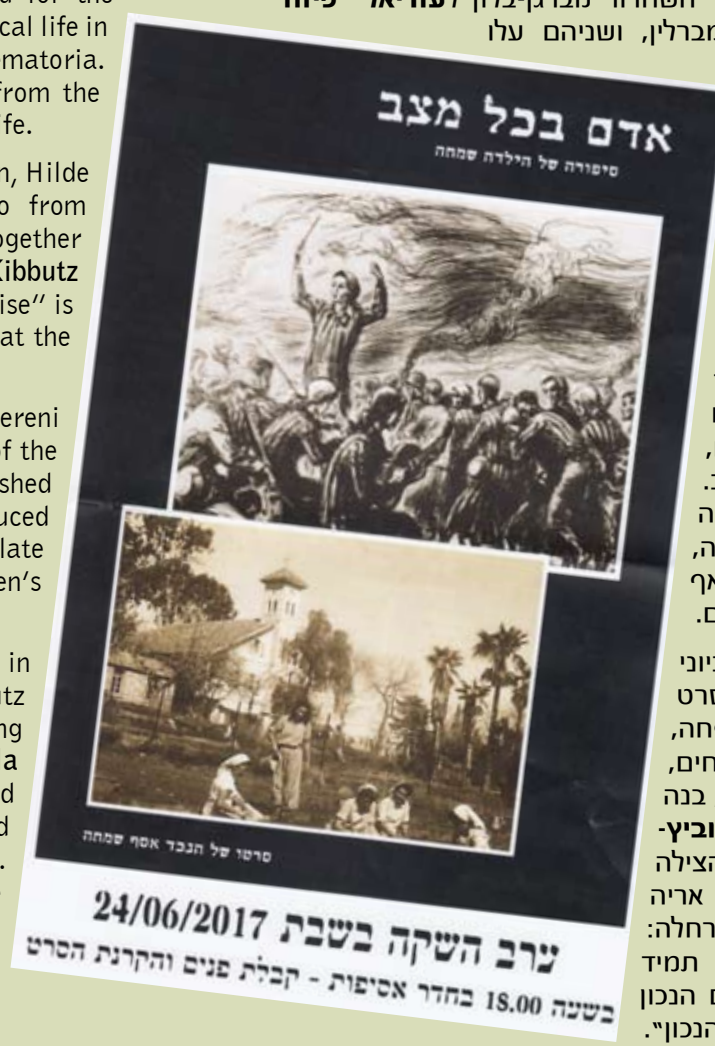
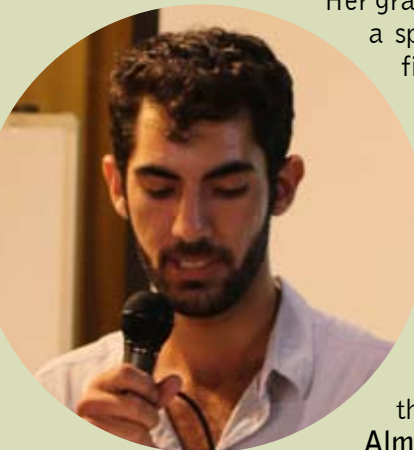
הילדה הנהיגה בבירקנאו ואחר כך בכלן את בנות התזמורת היהודיות, והייתה די ימינה של המנצחת האגדתית שלהן **אלמה רוזה**. היא גם עסקה בעיבודים מוסיקליים של יצירות קלאסיות לכלים שהיו בידי התזמורת. כיום נותרו מספר קטן מאוד של בנות התזמורת, ובהן **אניטה לסקר**, צילנית ידועה מבריטניה.

הסרט "תזמורת על תנאי" חשף לראשונה את הסיפור המרתק של חיים מוסיקליים בצל ארובות המשרפות. המוסיקה הייתה המיפלט של הבנות מהמאורעות הנוראיים בחיי היום-יום.

הילדה נישאה לאחר השחרור מברגן-בלון ל**עזריאל "פיזה" שמחה**, אף הוא מברלין, ושניהם עלו ארצה והקימו **בקיבוץ נצר-סרני** משפחה ענפה לתפארת. סיפורו של פיזה זייל מוקרן במרכז התיעוד באתר ההנצחה בברגן-בלון.

בני נצר-סרני מהדור השלישי מצטיינים בתיעוד דור הניצולים, שהקימו את היישוב. גם **סיון כהן** הפיקה סרט אודות סבתה, **רבקה בציה** זייל, אף היא מתזמורת הנשים.

בערב מרגש ביוני 2017 הוקרן הסרט בפני הילדה, המשפחה, חברי הקיבוץ ואורחים, בהם אריה אולבסקי, בנה של **רחלה זלמנוביץ-אולבסקי**, שהילדה הצילה את חייה בתזמורת. אריה ציטט את אימו רחלה: "הילדה הייתה שם תמיד עבורנו. תמיד האדם הנכון בזמן הנכון ובמקום הנכון".

תמר (פישלר) גלבוע

אמא שלנו - רחל (רוניה) פישלר לבית טרייסטר - הלכה לעולמה בחודש מאי 2017, 11 חודשים לאחר פטירתו של אבינו זאב (וילק) פישלר.

אמא נולדה פעמיים. בפעם הראשונה נולדה בעיר חשאנוב באפריל 1925 ובפעם השנייה קיבלה את חייה בחזרה עם שחרור מחנה ברגן-בלזן באפריל 1945.

אבא ואמא - סיפור אהבה, חיבה, חברות והרבה תמיכה הדדית.

הגיעו לארץ מהתופת הנוראה למלחמת השחרור ובכוחות משותפים הקימו קן חם ותומך לארבעתנו. ממשפחה מדוללת אחרי השואה הקימו שבט גדול וזכו לראות 14 נינים מקסימים.

בשבילנו היא הייתה האמא הכי נפלאה שרק אפשר לבקש: אוהבת, מציבה גבולות, מקבלת החלטות חשובות, והכי חשוב - קשובה לצרכים שלנו. אמא שמבשלת, סורגת, תופרת, רוקמת, והכל-הכל בשבילנו.

אמא היתה אישה מוארת. היא הביאה איתה את האור לכל מקום שאליו הגיעה.

בשנים האחרונות, כאשר ליוונו את הורינו למפגשים של חשאנוב, של בוכניה ושל ברגן-בלזן, גילינו את כישוריה החברתיים של אמא. כולם שמחו לקראתה והיא, שפניה תמיד קרנו, גילגלה שיחה עם כל אחד ואחת.

אמא התברכה בחוכמת חיים. לא ברור איפה למדה להיות אמא כל כך זורמת, שהרי בגיל צעיר איבדה את הוריה ונתרה ללא מודל לחיקוי. היו לה כמה משפטי מפתח, שעד היום הם נר לרגלנו, משפטים כמו "דם זה לא מים" ו"ימילדים לא נעלבים".

אמא הייתה אישה אופטימית, שרואה תמיד את חצי הכוס המלאה. במלאת 65 שנה לשיחרור ברגן-בלזן, הוריי ואני, עם דודתי ושלושת בני דודי, הצטרפנו למשלחת שייצגה את ארגון שארית הפליטה בטקס באתר המחנה לשעבר. שטח המחנה, אשר זעק בזמן המלחמה לשמיים, קיבל את פנינו אילם. לקראת סוף הסיור הגענו לרמפה המפורסמת, כאשר אני מריצה בראשי את סיפורי ההגעה לברגן-בלזן: אבא הגיע בתום צעדה אכזרית, שארכה שלושה ימים ולילות ואילו אמא הגיעה ברכבת ובה צפיפות נוראית, צמא, מחנק וגוויות בקרון. ובכל זאת, 65 שנים אחרי, שתינו עומדות על הרמפה ואמא אומרת: "תמי, אל תחשבי על ההגעה שלנו לברגן-בלזן. מפה עלינו לארץ ישראל!"

אמא הייתה אישה חזקה, לא נבהלה מהקשיים שעמדו בדרכה. כל לילה הרגיעה את אבא כאשר סיטי השואה הטריפו את חלומותיו. חזקה ועודדה אותנו לאורך כל הדרך, אך אף פעם לא הצליחה לעצור את הדמעות כאשר סיפרה על הפרידה הכואבת מאביה, מאמה ומאחיותיה התאומות.

ברגן-בלזן היה סיפור המסגרת של חייהם המשותפים: בברגן-

בלזן הכירו, בברגן-בלזן התחתנו - היו שם הרבה חברים אך ללא אבא ואמא שילוו אותם לחופה; מברגן-בלזן עלו ביחד לארץ ישראל ועד סוף חייהם לא החמיצו את המפגשים החמים של ניצולי המחנה.

אמא ואבא, כיתר ניצולי השואה והנספים, מהווים פרק מדגם בהיסטוריה.

קולט אביטל דיברה במפגשנו האחרון על אחריות דורות ההמשך לעצב את הזיכרון של פרק זה.

אחותי יהודית כותבת בהמשך בעניין זה.

יהודית (פישלר) שפי

אחותי תמי היא מורה לערבית ואני מורה לאזרחות. ניסינו במהלך השנים בדרכים שונות ובאמצעות הכלים הפדגוגיים שעמדו לרשותנו להעביר לדור הצעיר את נושא השואה. ההתמקדות הייתה בעיקר בלכטים האנושיים, בגבורה, בהשרדות, בהתקוממות, בניצחון החיים, בשמירה על צלם אנוש למרות כל הקשיים.

השתתפנו במסעות של בני הנוער לפולין וחשבנו שאכן זו הדרך. היום, לאחר יותר מ-25 שנה אנו מודעות לכך שהנוער, בחלקו, חוזר עטוף בדגל ישראל אך עם מוסר כפול, לאומני, עם רגשות שנאה כלפי הגרמנים והפולנים. רגשות אלה הם לא רגשות שיכולים למנוע את השואה הבאה אלא להוביל אליה.

אחותי ואני לא ספגנו בבית תחושה של נקמה או של שנאה. ההיפך הוא הנכון. הורינו בקרו בגרמניה ובפולין, שמחו ליצור קשר עם הדור השני בגרמניה, היו מוכנים לשמוע, לספר ואף להתיידד עם המעוניינים בכך, וכולם היו מעוניינים.

התובנה, שהפנמנו ושאותה אנו חושבות שיש להנחיל לדורות הבאים, היא שלקחי השואה שהתרגשה על העם היהודי יהיו כוכב הצפון שלנו.

עידוד הזיכרון הקולקטיבי של השואה מתבצע בטקסים ביום השואה, בשידורי הרדיו והטלוויזיה ומעוגן אף בחוק.

עלינו - הדור השני לשואה - מוטלת החובה לשמר את הזיכרון, אך גם לטעת ערכים אנושיים ומוסריים.

יש לחנך לאהבת הזולת ולדאוג שהשואה לא תישנה ולא דווקא כלפי היהודים, אלא כלפי כל גזע ולאום.

יש להדגיש את חשיבות קיומה של מדינת יהודית, המדינה היחידה אשר יכולה ומחוייבת לדאוג לשלומם ולביטחונם של כל היהודים, תוך שמירת ערך כבוד האדם וחירותו של כל אזרחי המדינה - יהודים ושאינם יהודים.

"וואכנבלאט" - 70 שנה לייסודו, 7 בדצמבר 1947

70th Anniversary of Wochenblat magazine, December 7th, 1947

ישראל, יכריז בן גוריון על הקמת המדינה. מידע חשוב זה הגיע במשך הלילה דרך ידיעות ברדיו.

למחרת בבוקר התעוררו יושבי המחנה לשירה אדירה וקריאות שמחה על לידתה של מדינת ישראל. היהודים רקדו ברחובות, ובבתי הכנסת נאמרו תפילות מיוחדות. ביום ראשון הפיצו בני הנוער במחנה כרוז הקורא לכל התושבים לחגוג את הקמת המדינה ולהשתתף בעצרת חגיגת שתתקיים בהמשך היום. בעצרת הודיע יו"ר הוועד המרכזי **יוסף רוזנפוט** על מגוייסים מהמחנה, שעתידיים בקרוב להגיע לשירות צבאי בארץ. קבוצת המגוייסים עלתה לכמה והתקבלה במחאות כפיים. בעצרת דיברו גם נציגי הוועד המרכזי נוספים והיא ננעלה בשירת "התקווה".

הגיליון הבא של "וואכנבלאט" שיצא שבוע לאחר מכן כבר הודיע בכותרתו: "עצמאות יהודית - מציאות".

עיתון "וואכנבלאט" (עיתון שבועי, בעברית) התחיל להופיע מדי שבוע בימי שישי בברגן-בלזן ב-5 בדצמבר 1947, שבוע לאחר החלטת האו"ם על הקמת מדינה יהודית. כותרת המאמר הראשי בגיליון הראשון הייתה "הסוף לחוסר בית, הסוף לנדודי, האו"ם נחוש לייסד מדינה יהודית בארץ ישראל".

גם עיתון זה יצא מטעם הוועד המרכזי ליהודים המשוחררים באזור הבריטי בברגן-בלזן. חברי המערכת היו אותם חברים ששימשו במערכת עיתון "אונדזער שטימע" ועם הזמן, כשעזבו העורכים את גרמניה, הוחלפו בעורכים אחרים.

לאחר כחודשיים הפך העיתון לדו-שבועון, ומאוחר יותר המשיך לצאת לאור מעת לעת. הוא דמה בפורמט שלו לעיתון לכל דבר. העיתון הקפיד לספק חדשות לקוראיו אך בדומה ל"אונדזער שטימע" הכיל לא מעט כתבות על חיי המחנה, ידיעות מהעולם היהודי, מדורי חיפוש קרובים, ספורט ותרבות. "וואכנבלאט" נאבק על זכויות היהודים, הזהיר מפני אנטישמיות בגרמניה, והודיע על משוחררי ברגן-בלזן שנפלו במערכה בארץ ישראל. העיתון קרא ליהודים לעזוב את גרמניה, דבר שניתן היה לעשות ביתר קלות עם הקמת מדינת ישראל.

ביום שישי 14 במאי 1948 התפרסמה ידיעה גדולה בעיתון בכותרת "ערב מדינה יהודית". למרות שהיו ציפיות, לא הייתה לעורכים דרך לדעת שבהמשך היום, בארץ

בגיליון 79 כתב יוסף רוזנפוט, כי מחנה ברגן-בלזן נמצא בשלבי סגירה וכי היהודים האחרונים במחנה עוברים למחנה יוור. במחנה יוור יצא גיליון ה-80 והאחרון של "וואכנבלאט" ב-18 באוגוסט 1950 והכיל ידיעה על סיום פעילותה של הסוכנות היהודית בגרמניה. מחנה יוור נסגר שנה לאחר מכן.

(על פי "הספרנים" - בלוג הספרייה הלאומית, דניאל ליפסון, <http://blog.nli.org.il/bergen-belsen>, 30.4.2017)

years in the Soviet Union, initially as a prisoner of the Soviets in the city of Lvov, and then as a slave labourer in the Arctic Circle. When the brothers were reunited at war's end, they vowed never to separate. They emigrated to Australia in 1950 and after a stint as contract labourers in Perth and Adelaide, settled in Melbourne. Their home in the bayside suburb of Elwood was a centre of political and cultural discussion, the walls and shelves crowded with artworks, books, artefacts from their extensive travels. The Wiener brothers lived life with a passion.

Sonia fitted in perfectly. She too maintained a passion for culture and friendship. She moved with Pinche into the Wiener brothers' Elwood house, but kept her flat in New York, dividing her time between Melbourne and New York, where she lived independently for up to six months of the year. As she aged, Sonia wound up her affairs in New York and moved in permanently with Pinche.

It was in her Elwood home in the 1980s that my friendship with Sonia flourished. After my son Alexander was born in 1993, she assumed the role of surrogate grandmother, and Pinche that of surrogate grandfather. Alexander loved the evenings spent with them in their Elwood home. He was drawn to Pinche's impolite jokes and his belligerent ways: 'Your father is a no-good bastard' - and was nourished by Sonia's unconditional love. The couple marked Alexander's growing height with a pencil on the kitchen door.

When Alexander developed an interest in Klezmer music and the clarinet, Sonia insisted on buying him a good-quality instrument. She came with us to the music store to choose it. Sonia would ring and always leave the message, 'Well, let's hear some news.' She moved with Pinche to the Gary Smorgan House as they both reached their nineties.

• **There is a deeper story to Sonia and who she was.** Since her death I have thought of her often - listened to her music as I have driven around the city. I have learnt more about her through many sources. Much has been written in recent years about the Katzet Theatre and much is revealed in Sami Feder's diaries and memoirs.

Yes, Sonia was a modest woman. She never big-noted her achievements, but she remained fiercely determined. She lived a creative life in a dominant male culture. While she lived with powerful, loving but domineering men such as Sami Feder and Pinche Wiener, Sonia quietly maintained her sense of dignity, her self-possession.

In New York Sonia lived in a fourth-floor walk-up apartment. I have an image of her climbing and descending the four storeys day after day, mornings, afternoons and back into the city at night to perform, to meet friends, to go out to theatres and the cinema - Sonia going solo, finding her own way, through necessity. She created a new identity as Sonia Lizaron, combining the first names of her mother Liza and father Aron. It was a perfect stage name, an expression of her deep love of her mamushka and tatushka, but also a statement of independence.

She continued to perform community concerts into her seventies, and sang often for the elderly at Melbourne's Kadimah Yiddish cultural centre's Wednesday club. She

joined the group of volunteers restoring and cataloguing Yiddish books in the Kadimah library and, in this understated way, resumed her commitment to cultural retrieval.

Sonia was much loved in her final years by staff in the Gary Smorgan House and attended concerts and functions where she sang along. She had the devoted support of her dear friends Sheila and her daughter Susan. And she kept her own space. Sonia commanded space. When fellow residents wandered into her room from the corridor, Sonia would order them out. These were among the rare times when she flared up in anger.

Her final room was her kingdom, her retreat. In the ghettos and camps, the boundaries between private and public were all but non-existent. In her final years, obliged to live in community care, Sonia moved between the two domains, the public and private, while guarding her own space fiercely. When she joined in community activities or sat at the dining-room table, she maintained her composure; and whenever we visited, my partner Dora and I, she was waiting, ready to receive us. I'd ask, 'How are you?' 'Hanging in there,' she invariably replied.

Sonia hung in there even as she was no longer eating. After she died, on 21 August 2015, as we sat by her body, late into the night in that final room, Susan made a profound observation. Sonia had been there before, she said. Her body could cope with hunger and deprivation. She was reliving the memory of her survival in the camps, the months of starvation in Bergen-Belsen. The memory was in her body.

As too was the trace of a time when time stood still - that hiatus between past and present - when Bergen-Belsen was transformed into a DP camp. At this time and in that space there flourished a certain kind of loving. On one of my visits to Sonia in her final year, I showed her a photo of Sami Feder. She responded: 'Yes. I know him. Sami. He was my husband.' We can never know what drove the couple apart, or together, but there is a clue in the anthology of poems and songs Feder published in Bergen-Belsen. His poem 'I am a shadow' is dedicated to Mein khaverte Sonia - a matonne. 'To my comrade, Sonia - a gift'. Sonia recited the poem many times in the programs of the Katzet Theatre.

In this fraught interlude Sami and Sonia were of one voice, a couple reunited - and united in a common purpose. As they waited in the shadows, alongside thousands of fellow survivors, the couple, and their collaborators, gave personal and collective voice to their mutual suffering, through their artistry. They were uncompromising in their expressions of grief and rage, and emotionally open in articulating their pining for murdered loved ones. Sami and Sonia cast light in the shadows as they found their way back to life: fists clenched in defiance. Frontline artists.

Sonia's most enduring love remained poetry and song. She retained the lyrics of many songs: Russian, Polish, French, English and Yiddish. They remained her principal means of communication. This was how we communicated best in the final years. We often sat together in comfortable silence. At a mention of France, she would sing a Parisian song. And so it was with the other languages. One line of Yiddish song, and she would take it up and find her way to the words, the melody.

To Be Continued...

The Katzet Theatre employed the symbolism of Nazi persecution - SS insignias, the swastika, striped prison garb - in its costume designs, stage sets and flyers. In a photo I first saw in Sonia's personal album, she is seen reciting Yiddish poet Moshe Shulstein's 'Shikh vun Maidanek'. Dressed in a black gown, intertwined with a broad-sleeved, prison-striped blouse, a large yellow Star of David pinned to her chest, she performs in front of a backdrop depicting a dense pyramid of shoes:

Hear the shuffle of shoes left behind - that which remained

From small, from large, from each and every one

Make way for the rows - for the pairs -

For the generations - for the years

The shoe army - it moves and moves

We are the shoes, we are the last witnesses ...

The Katzet Theatre added two more shows to their repertoire - Feder's adaptations of two plays written by one of the most loved of Yiddish writers, Sholem Aleichem: *Zvei hundert toisent, der groiser gevins*, 'Two hundred thousand, the big win', and *Der farkishefter schneider*, 'The Enchanted Tailor'. These works made an explicit link to the time before, enhanced by Feder's interweaving of popular prewar Yiddish songs and folk melodies. The sets and costumes re-created a lost world of townfolk dressed in shtetl garb. The plays appealed to the camp audiences' yearning for familiarity and continuity. Thereafter the Katzet Theatre rotated the four programs in six-monthly cycles.

In the summer of 1947 the theatre toured DP camps in Germany. They embarked on a European tour and performed in France and Belgium. Wherever they appeared they were greeted with great emotion by audiences who had recently emerged from their harrowing experiences. When the tour ended the theatre was disbanded, despite efforts to keep it going. The plans to tour America were never realised. The material was too confronting. Relief agencies were concerned with more immediate needs. And many of the performers wanted to move on, to find normality.

Sonia and Sami Feder married and settled in Paris. They remained absorbed in theatre and in their community of fellow refugees and survivors. Sonia studied humanities at the Sorbonne, and moved in progressive circles—in later years she spoke of her friendships with Edith Piaf and Jean-Paul Sartre. She performed with the Yiddish Art Theatre. Gerard Frydman, an actor with the troupe, describes the years following liberation in Paris as a period of euphoria for the Yiddish theatre.

In 1950 Sonia and composer Henekh Kon toured a concert of Yiddish song in France, Belgium, Switzerland

and Germany. They performed in Bergen-Belsen, in the final months before the DP camp was disbanded. Kon described Sonia's voice as a 'beautiful mezzo soprano'. There was a hunger to resume life, to re-create the rich repertoire of Yiddish culture, and Sonia was at the heart of it.

• **Sonia and Sami Feder separated in 1962.** Feder moved to Israel, Sonia settled in New York. She never spoke of the reasons for separation. She changed her name to Sonia Lizaron, and never returned to Boczkowska. She continued her career as a singer of Yiddish song, and performed internationally, including occasional concerts in Melbourne. Her LP record *In Joy and Sorrow*, backed by an orchestra conducted by Alexander Tarski, enhanced her reputation as an interpreter of Yiddish song.

Listening to the record, I am impressed by Sonia's skill, her expressive voice, its range, and the drama she brings to each song. Sonia had performed many of the songs in the programs of the Katzet Theatre. But she could not survive on her singing alone. She started a new career as a computer programmer at a time when computers were the size of a room. Sonia was over 40 at the time, adjusting to a new language, a new home and new skills.

She was shedding her past. She sought out ways to deal with her wartime memories. She spent many months in an ashram in India, and credited meditation with helping her temper the burden of her trauma. She ceased openly dwelling upon the horrors, but those seminal stories she returned to - such as the tale of Rossner, the man who saved her life, and of the bicycle trip in which she gathered performers for the troupe. She moved ever more firmly in the present. A curtain was being drawn over the past, the horror confined to and ritualised in remembrance evenings at which she continued to sing and recite.

Sonia became well known in New York theatre circles, and befriended writers and artists, including Nobel Prize-winning Yiddish author I.B. Singer. She told me that she had observed one of his methods of writing in his New York apartment. Singer would randomly draw out several characters from a filing system and bring them together in a story.

In the 1980s Sonia rekindled her friendship with Pinche Wiener. She had first met the Wiener brothers, Bono and Pinche, in the Bund primary school she attended in prewar Lodz. They shared a childhood map, mutual memories. Barely out of his teens when herded into the Lodz ghetto, Bono became a leader in the ghetto underground. A charismatic, larger-than-life figure, Bono emerged from the Holocaust as a fierce survivor, a builder of institutions, and was one of the founders of Melbourne's Jewish Holocaust Centre.

Pinche had served in the Polish army and spent the war

tanks. The tent was located beside a cemetery in which were buried thousands of survivors, who had died from the effects of their imprisonment in the months after their liberation. The performers did not portray themselves as victims. They were not bowed by their experiences, and they did not shy away from representing their trauma and suffering. Journalist Marian Zhid, who attended the first performance, reported in the journal *Freiheit*:

They played it as written: with tears and blood, with self-sacrifice and love. They had no need to play-act their roles; they had lived them in the reality of Nazi camps, ghettos, and forests, pursued like homeless dogs. This was a new universe, a new theatrical reality. They pulled me with them into a valley of tears, death, mud, and illness ... and a minute later they lifted me up to their hopes and dreams. Never was there such art in the history of our theatre.

As Zhid claims, this was a new theatrical reality. The performances, inevitably, moved beyond Brecht's theories about emotional distance. Given the horrors of the recent past, it could not be otherwise. The boundaries between performer and listener vanished. The synergy between them was electric. The members of the audience registered their instant recognition. Their responses were immediate and visceral, the impact cathartic.

Joseph Wolhandler, an American relief worker who witnessed Katzet Theatre performances, wrote in the *New York Times* in 1946: 'At the finale there never is applause, just significant and painful silence that hangs over the theatre... an audience of over 3000 burst into hysterical sobbing throughout the production.' He observes that the ensemble provided 'emotional release... it has assumed a unique role - the role of the healer, the physician'.

He describes Sonia Boczkowska, in performance, reciting, Feder's poem 'Ikh bin a shotn', 'I am a shadow': 'Like a shadow I lie on my bed ... I am a shadow upon the world, existing in a dream, everything that was, everything that I once knew is gone, mutilated, burned ... I cannot cry nor laugh.'

The work grapples with themes of profound loss, expressions of hatred and rage for the murderers, loss of faith and belief, and confessions of shame and guilt: 'I have even forgotten the smile of my murdered child.' It cries out for revenge and retributive justice for the perpetrators: 'I will confront them with the weeping of children / the moans of mothers and fathers / the grinding of teeth / the screams of girls who have been violated / then poisoned and burnt / They have made of me a shadow / but with every shadow I will haunt them / day and night.'

The words, and Sonia's intense performance, spoke directly to the audience. The poem reflects the internal conflicts that plagued many survivors at that critical moment, a time of transience and transition, an interlude between their recent suffering and an indeterminate future.

The members of the Katzet Theatre recognised the gravity of their task. In a group photo they appear as one - 21 members are pictured huddled against each other in striped prison clothes. They are tightly knit, interwoven, bonded. Their faces are earnest, confronting, ghostly almost. They gaze directly at the viewer. As performers, and in their very being, they mirrored the state of their audiences.

In their initial performances the Katzet Theatre rotated two programs in cabaret format - sketches, scenarios, songs, poems and dance representing the recent horrors of the Nazi death network. The items ranged from depictions of the brutal round-ups, the first attacks, and acts of intimidation, to scenes of ghetto uprisings, partisan sabotage, espionage and daring rescues. A

dance choreographed and performed by Dolly Kotz, in front of a black flag with a Nazi insignia, depicted the pain of mothers.

The programs included works of renowned prewar Yiddish authors, linking the audience to the time before, when Yiddish culture was at its zenith and theatres drew mass audiences. Now an abyss separated the time before from the time after. Retrieving and restaging these works was an act of renewal. It provided a bridge to the past and helped assuage an aching nostalgia - in the deepest sense of the word: *Nostos*, the return, *algia*, pain, hence, literally, 'the pain of longing for the return'.

Sonia Boczkowska was well versed in the Yiddish theatre genre known as 'word concerts', involving the recital of literary works. She sings 'Eins, Zwei, Drei', a song reflecting upon life's fluctuating fortunes - couples whirling, the wheels turning from youth to ageing, mirroring life's eternal riddle: 'Do you know what it is?' She joins the ensemble in performing Mordechai Gebirtig's prescient prewar hymn 'Es Brent': 'It's burning / Brothers it's burning / Our impoverished shtetl is burning' - a song that moves from anger at the townsfolk's passive reaction, to calls for resistance. And most powerfully, the ensemble performs the partisan hymn 'Zog nisht keynmol', 'Never Say', written just 29 months earlier by the young poet Hirsh Glik in the Vilna ghetto: 'Never say you are on your last way / when blue skies are concealed by clouds of grey / the hour you have longed for is surely near / with our steps we will proclaim, we are here.'

Sonia Lizaron

Frontline Art: The Theatre of Resistance

Part Two

Arnold Zable Australia

אחת הדמויות הדומיננטיות בחיי תאטרון הקאצט במחנה העקורים ברגן-בלזן שנוהל בידי סמי פדר, הייתה אשתו סוניה בוצ'קובסקה (ליזרון). סוניה נפטרה במלבורן, אוסטרליה, ב-21 באוגוסט 2015. אנו מתכבדים להביא רשימה לזיכרה, באדיבותו של ארנולד (אהרון) זייבל, בן הדור השני, סופר מוערך ופעיל למען תרבות הזיכרון וזכויות אדם באוסטרליה.

Summer 2016

Sonia was among the thousands of inmates liberated in Bergen-Belsen by British troops on 15 April 1945. They were shocked at the scenes that met them. They came upon men, women and children shrunk to skin and bone, expiring of typhus, tuberculosis and dysentery. Thousands of naked corpses lay scattered about the camp. Exhausted inmates infested with lice lay on bare boards in squalid compounds, unable to move even at the sight of their liberators. Thirty thousand died within reach of freedom. Fourteen thousand were to die in the first weeks after liberation.

Perhaps Sonia was among the newly liberated women who raided the quarters where the SS women kept their makeup. The women applied powder and lipstick to their gaunt faces in order to regain a sense of womanhood. I never heard her speak of this period.

The British military administration burnt the Bergen-Belsen concentration camp, and set up a Displaced Persons camp in the former officers' quarters, two kilometers distant. Sonia Boczkowska, as she was still known, was reunited with Sami Feder, and joined him as a key member of the Bergen-Belsen DP camp's Jewish Central Committee. She collaborated with Feder and others in creating a culture department, and in July, midsummer, three months after liberation, she helped him found a camp-based theatre ensemble.

In one of the few stories she told me about the theatre, she said she rode a bicycle round the DP camp in search of people with theatre skills, and invited them to join the newly formed ensemble; she cycled over long distances in a camp that held many thousands.

Sonia Boczkowska joined Sami Feder, stage designer Berl Friedler and his wife, choreographer and dancer Dolly Kotz, as a key member of the theatre. Feder was the driving force. His charisma, experience and clarity of vision generated energy and commitment. His theatre art had been forged in the furnace of a brutal genocide. Initially called Di Dramatische Studie, The Drama Studio, the ensemble was renamed the Katzet Theatre, the Concentration Camp theatre, in homage to the actors who had performed in the camps and ghettos. Many lost their lives. Of that period Feder writes:

Our theatre was born in the night hours after days of starvation and suffering ... In the end, we transmuted our hope into theatre. Our strength was only in our

hearts and feelings - we had nothing: no pencil, no paper. When the Gestapo dogs gave us time, we moved tables together and set to work. Then we forgot that we were in a concentration camp. From mattresses we extracted ties, we created drops. We made up our faces with ash from burnt matches. Thus it began ... As gratitude from the audience we received cigarette butts, which were the highest tribute.

As the director of a postwar Displaced Persons camp theatre, Feder's purpose shifted. The theatre served as a drama school to harness and upgrade the acting skills of amateurs, and focused on retrieving a prewar eastern European culture that had been all but annihilated. It also sought to document, and confront, the horrors the actors and their camp audience had so recently endured. 'Our duty', proclaimed its banners, 'is to spread light and culture.'

Sonia joined Sami Feder in gathering stories of the ghettos and concentration camps. She went from bed to bed in the camp hospital and collected testimonies from survivors, which Feder drew upon in writing original texts. She retrieved and sang Yiddish songs so that they could be written down and adapted for performance. The songs were compiled by Sami Feder and his collaborators in *Zamlung fun Katzet un Ghetto Lieder - Anthology of Songs and Poems from the Ghettos and Concentration Camps*, published in 1946.

The anthology is illustrated with black-ink drawings - scenes of hangings, leather-booted men wielding whips, beatings and killings. On the cover is a watercolour of a skeletal figure - kneeling, with bound hands reaching up towards a burning cloud - engulfed by leaping flames and entwined in barbed wire. Many of the works were written by unknown authors, a handful by well-known poets. The works are a collective cry of despair and torment. They are pervaded by a sense of betrayal and abandonment. Mothers weep for their lost children, inmates lament the murder of their mothers and fathers, and the annihilation of entire communities. The crimes are made explicit - the slave labour, the deportations, the mass disposal of corpses in crematoria.

A good number of these works were woven into the performances of the Katzet Theatre. The premiere was staged on 6 September 1945. Sonia was a key performer: as singer, reciter of poems and lead actress. Three thousand inmates crowded into a 'theatre tent' that could accommodate one thousand. Thinking a mass demonstration was underway, British officers called for

הסוכה ששרדה את השואה - הולנד, ברגן-בלזן, בית קשת, ירושלים

The Sukkah which survived the Holocaust - Holland, Bergen-Belsen, Beit Keshet, Jerusalem.

לשרוד חרף התנאים הקשים במחנה ברגן-בלזן. גונדה שינתה את שמה לתמר ועלתה ב־1946 עם אשר לארץ ישראל. הם הצטרפו לקבוצת לוחמי פלמ"ח שהקימו את **קיבוץ בית קשת** ונולדו להם שבעה ילדים.

מעטים מיהודי אסן שבו אל העיר לאחר המלחמה. מרביתם נרצחו והקהילה היהודית לא השתקמה. מבנה בית הכנסת נרכש על ידי הקהילה הפרוטסטנטית ב־1951 והוסב לכנסייה. בשנות ה־70 הוצאו הוויטראזיים והועברו לאנשי הקהילה היהודית באסן. מאוחר יותר הם איתרו את משפחת האמן והעבירו לרשותה את הוויטראזיים. המשפחה החליטה שמקומם בישראל, והם שובצו במבנה חדר האוכל של קיבוץ בית קשת. עם השינויים שחלו באורח החיים הקיבוצי, פסק חדר האוכל מלמשש מקום התקבצות ומפגש. במטרה להבטיח את שימורם, פנו בני משפחתה של תמר וביקשו להעתיק את החלונות מהקיבוץ ליידי ושם. הבקשה אכן נענתה.

חלונות ויטראזי צבעוניים המעוטרים בסמלי חגי תשרי, שהיו משובצים בבית הכנסת בעיר **אסן שבהולנד**, שרוב הקהילה היהודית שלה נרצחה בשואה, נתרמו באחרונה ליידי ושם יוצגו בבית הכנסת שבאתר.

החלונות, שעליהם מופיעים שופר, סוכה וארבעת המינים, מספרים את סיפורו של הארכיטקט היהודי המוכשר שעיצב אותם, **אברהם ואן אוסטן**, את סיפור בני משפחתו ושל קהילת יהודי אסן. אחד הפרויקטים של ואן אוסטן בתחילת שנות ה־30 של המאה שעברה היה עיצוב חלונות ויטראזי לבית הכנסת של אסן. הכנתם הסתיימה ב־1932, וחמש שנים מאוחר יותר הוא נפטר. באסן נותרו אלמנתו **הנרייטה** וילדיהם **גונדה**, **לאו** ו**יוהנה**.

לאחר כיבוש הולנד נתפס לאו (16), גורש לאושוויץ ונרצח. באוקטובר 1942 גורשו יהודי אסן למחנה וסטרבורק, ובהם הנרייטה ובנותיה. בווסטרבורק נישאה גונדה **לאשר גרליך**, וב־1944 הם גורשו לברגן-בלזן. אם המשפחה הנרייטה וכתה יוהנה נשלחו למחנה אושוויץ ונרצחו. גונדה ואשר הצליחו